

A- 21299

3032

7692

Suwitam tükiye

Kodumaa ajalust.

Sakslase Dr. Petri kirjeldus

81.17 Gestirahwa elust ja olust aastal 1802,
1287 kes Gesti- ja Liivimaal 12 aastat kodukoolmeister
on olnud.

Wäljaannud

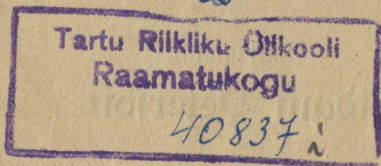
Adam Peterson.

Teine trükk.

Trükitud Joh. Vinnu raamatukaupluse kulusga.

Дозволено Цензурою. — Юрьевъ, 7. января 1903 г.

2

Nagu päälkirjast näha, on allpool seijaw kirjeldus juba saja aasta eest ühe sakslase julest ilmunud ja käib nimelt Gesti rahwa selleaegse elu ja olu kohta. Meil Gestlastel on meie esivanemate elu juuremalt osalt tuttav küllalt. Siiski saab igaühale wististe täelpanemise wäärt ja meele pärast olema, kui awaldame, misjuguft otsust ka ihegi üks sakslane selleaegse Gestlaste kurwa elu ja olu kohta andis. See sakslane, nimega Dr. Johann Christoph Petri, on oma kirjeldust selleaegse Wene würsti ja abikantsleri, würst Kurakinile pühendanud ja nimelt järgmiste jönadega:

Rõrge armulise mürst!

Oma juurt julgust, seda kirjeldust ühe kõrge nimelise ja auu=osalise mehele ette pannes, keda igal pool kõigeauusamaks meheks ja õiglase oleku faitsejaks peetakse, wõib wäljaandja juba ainult selle oma soowiga ära wabandada, et oma raamatule wast jelleläbi maailma ees ilu ja hülgust wõib anda, mida tal ilma kõrge faitseta wististe mitte wõimalik ei oleks.

Würstlik Rõrgus jaawad ehk minu pühendatud kirjeldust, mida ma kõige auusamal meelel toon, armulihelt lugema ja selle raamatule Oma kõrget faitset mitte keelama, mis, kui ta ka mitte nii täielik ei ole, kui olema piaks, ometi jellepääle on

rajatud, ühe tähelepanemise väärt maa ja õnnetuma rahwa seisukorra päält warjawat waipa ära tõmmata, ja tema saatusele kergendust katsuda muretseada. Ah piaks seda peagi sündima!

Teie, igast ühest auustatud ja auustamise väärt inimese sõber, kes Teie targa, õiglase ja hääsüdamlise Aleksander I. trooni lähedal olete, võite palju, väga palju selle tarbeks hädad teha, et kannatajate Gestlaste ja Lätlasta häda ja wiletsust vähendate, nende kurwastust rõõmuks muudate ja neid õnnelikuks teete, neid, kellel ühtegi eestkostjad ei ole. Ja misjugune auus, hää ja õnnis toimetus see ei ole, inimesi õnnelikuks teha!

Würstliku Rõrguse, Aleksander Kurakini kiidu- ja auustamise väärt loomus, suur inimese armastus, häätegew waim ja suurmeel saawad minu kirjeldust armulikult vastu wõtma ja selle puudused ja wigadused wabandama. Selles magusas, meelitawas lootuses ja auukartlises alanduses arwan ma ka oma nime nimetada tohtima. Erfurtis, 3. juulil 1802.

Würstliku Rõrguse kõigealandlikum ja truum auustaja
Dr. Johann Cristoph Petri.

Nii selle Sakslase pühenduse kiri ja ta näib ka tõsisest südamest tulnud olema. Küll kirjutas Merkel omal ajal orjapõlwe vastu kirjased, aga tema kirjad käiswad ainult Kura- ja Liiwimaa kohta ning Gestirahwa eluorra kohta ei ilmunud tema sülest peaaegu mitte midagi. Nimetatud auusameeleline Dr. Petri ütleb aga eeskõnes, et ta

oma kirjeldusega seda puudust vähendada püüdnud, sest Gestirahwa orjapõli olnud kõige raskem ja rõhumam ja teenivat seda enam tähelepanemist. Ta ütleb: et ta Gestirahwa puudusi ja viletsusi just niisugusel viisil on püüdnud kirjeldada, nagu nad täiesti oliwad. Uskumise väärt on tema ütetus küll, sest Gestirahwa endised puudused, viletsused ja ta rõhumised mõisnikude poolt — ei ole wististe kellegile Gestlasel enam tundmata asjad. Spetlik ja kasulik on aga selle kirjelduse awaldamine sellepärast, et ta nüüdistele Gestlastele nende esiwanemate elust ja olust selge pildi annab ja neile näitab, misjuguist suurt hääd kõrge ja wägewa Weneriigi walitjuse poolt meile on tulnud ja weelgi tulema saab.

Lugeja pidagu aga ikka meeles, et see kirjeldus 1802 aastal on kirjutatud ja seega siis kauge minewiku kohta käib. Dr. Petri algab oma kirjeldust järgmisel viisil:

Nüüd hakkam ma teiest kõnelema, teie kannatajad kaaswennad Soome merelähel, waeised, haletsemiise väärt, ühe parema elusaatuse tarbeks kõlblised inimesed! Teie olite kord wabad ja elasite rõõmsalt enda omanduse ja laste juures, keda teie nüüd mitte enam omaks ei wõi nimetada. Wähe on neid wägiwalla kangelasi, kellede rõhumise all teie seisate, kes teid oma jarnasteks inimesteks ja riigialamateks piawad, ehk nad teiega küll ühe ja sellejama kõrgema walitjuse all seisawad ja teiega ühist Kristiust tunnistawad. Wõiksin ma oma kirjeldusega

teie saatust pisutki kergentada ja tulitse kühwliga järgmised sõnad teie halastamata piinajate ja rõhujate südamesse kirjutada. Mõtlege, et inimesed olete! — Ja Sina, oh inimeste kaitseingel, anna mulle üks kühwel, millega ma kindla tõsiduse juhil, seda mitmesugust kannatamiste ja rõõmude segi, hädust ja kurjust hirmsa rõhumise, ebausku ja rumaluse koshutawaid piltisid, mõõraid kumbeid ja harjutusi ja rahwa wabaduse pääsmise püüdmist orjapõlwest, õigel wiisil lugeja silmade ette mõiksin joonistada ja kaastundlikelt nende waiksete elanikkude päälle alla waadata, kes ühel wiljarikkal maal elawad, mis neil aga mingisugust kasu ega tulu ei too. Kui ma ka nende raskest saatust muuta ja nende koor-matuksi vähentada ei wõi, siisgi tahan ma ometi maailmale näidata, mis nad on ja olla mõiksinwad kui neid selle wägiwaldse rõhumise alt, milles nad praegu ägawad, ära päästetaks ja nende õigusi laientaks. Inimestena teeniwad nad meie läest vähemalt osawõtmist ja kaastundmuist.

Gestlased on läbisegi arwatud, keelmise kaswuga ja oma kaju poolest enam inetumad kui ilusad. See käib niihästi meeste- kui ka naesterahwaste kohta. Ja kui ka naesterahwaste seas siin ja seal mõnda ilusat nägu ja kehawormi leitaakse, siis nähaakse selle kõrwal jälle 20 tõist, kes lühikesed ja pakjud, kohmetanud, kollase ehk pruuni näofarmaga, paksu huulte ja palgedega ning pisukeste silmadega ja keega ilma külgetõmbawa olekuta on. Minult mäikest oia nende seast võib juureks, sirgeteks ja

ilusa kaswuliseks nimetada. Meeste seas leitakse weel ennemalt ilusaid kehaid, mida aga raske ja wedaw käik arufordadel otse ja omas loomulises oletus hoida wõib, ja kui neil muidu ka kaunis ilus nägu on, siis rikkub seda piik habe suurel määral. Üleüldiselt armatud, on neil tugew kehahitus ja nende seas nähaakse palju enam pisutese kui suure kasvuga inimesi. Nende musklid on tugewad, nahakarw pruunkollane, näod päikesest pruuniks põlenud ja tõsised ehk palju enam kurwameelised, täis tustu ja isemeelsust ning kuiwetanud, juuksed õhukesed ja enam walged kui kollased, mustad ehk pruunid. Mõtlemises ja tegemises näitawad nad endid tuimad, kindluseta, pitalised ja kõwameelsed wälja. Nad on suured hinge- ja ihurahu sõbrad. Tõsine ja kurblik olek, mis selle rahwa näost wast siis lühikeseks ajaks lahkeb, kui waimustawate jookide tarwitamise juures oma wiltsust unustab, on tema suure wiltsuse ja puuduse tunnistus. Sellepärast paistab tema näost ka weel alati waike järelmõtlemine wälja, mis kurwameelsuse sarnane on, ja ka rõõmuawalduste juures mõnesugustest hirmusest ja kohutawatest tundmustest tunnistust annab. Riigasti meeste kui ka naesterahwad kannawad seda märki enda külles — ja ehk küll naesterahwad, nagu igal poolgi, läbi-egamini armatud, elawamad, rõõmsamad ja lahked on, kui meesterahwad, siiski näitawad nad ainult liig selgeste, et ka nemad orjuse koormatusi tunnewad, aga nad on selle üle palju vähem mu-

relisjed kui meesterahwad. Et wäga palju Gesti meeste- ja naesterahwaid hooljad, auusameelisjed ja nõukad inimesjed on, selle üle ei armagi ma pitemat seletust tarwis olema. Aga niisuguseid on ikka jäält juuremal hulgal leida, kus mõisaherrad piisutgi inimlisemaid ja paremaid tundmusi rinnus kannawad, kui tõisjed nende seisuse wälisjed.

Lapsest saadik rõhumise, waljuse ja ülekohtutegudega, mida temaga tehakse, harjunud, waatab Gestlane igaihe otja kartlikult ja argliselt, kes mitte tema rahwusest ei ole ja tema seisuse wärwi ei kannu. Ta waatab arufordadel otjekohesel wiisil ihe wõõra inimese otja, sest ta kardab et see mõni tema piinaja ja ülekohtutegija on. Sellepärast ei usalda ta ühtegi wõerast inimest, jagedaste ka mitte oma õpetajatki. Kas see siis ime on, kui ta süddames põlgtus ja sala wiha Sakslaste wastu pesitab, keda ta oma rõhujateks piab, kuni orjaste, mida Sakjad tale pääle paniwad, arawõetud saab? Sõs see siis ime, et need tundmused mida ainult piitja abil salajassee süddamesse warjule surutakse jagedaste wastuhakkamise- ja mässutundmusteks muutuwad? Kui sarnastel põhjustel tema wälimine olef arufordadel rahulist meelt ja hääd läekaitu kuulutab? Kuidas wõiks tema nägu siis ka weel siisimest rõõmu ja rahu awaldada, kui see tema süddamele koguni tundmata asjaks on jäänud? Kas wõib see siis kellegile wõõras ette tulla, kui ta Gestlaste seas arwa nägusi näeb, milledest lahke ja rõõmuline meel wälja paistawad? Sgal pool puutuwad

ainult wiletsus- ja hädafujud filma, kelle otsaesist põlgatus, rõhumine ja piinamine hirmsal wiisil on kortsutanud. Kuhu ja ka ial lähad, ikka näed ja meeleäraheitlisi nägusid milledest rumalus, ebausf ja tuim olef wälja paistawad, filme, mis iga tahes wiha pärast punni aetud pääst wälja tahawad tungida — ja enda piinajate rikkust, toredaid hooneid, hääd elu, kadeda pilguga waatawad, — iga mõõdaminejat wihasel ja kurjal meelel naerawad ehf tufaselt teda silmitsewad, pilkawaid ja kahjurõõmulisi käeliigutusi selja taga tegewad, mida kauaaegse ja pika orjapõlwega harjunud meel on sünnitanud ja neile ka ühtlasi loomuliseks ja harjunud kombeks on saanud. Sellepärast wõib wõõras lühiteje ajaga Gestimaal kahte asja piagi tähele panna: sääf kus inimesed niisugused on, nagu ülemal pool kirjeldatud, on walitsus ikka kare ja halastamata, ja: suurte mõijate pärisorjad, kus mõijaomanikud mitte nii sügawalt talupoja seisufordade sisse ei wõi tungida, on alati julgemad, uhkemad ja südikamad, kui piisfestes mõijades; aga et nad orjad on siis on nad ikka kurjad, jalatawalad, wahest ka häbematawad wõõraste, iseäranis Sakslaste wastu.

Arwa ja ainu mõnes maakohas, nimelt niisugustes mõijates, kus hääd iaimese-armastajad ja juuremeelelised, täiesti auusad mõijaherrad walitsewad, pnutuwad waatlejale täielise terwisega, õitsewad ja punased näod filma, mida mure ja kurwastus ärarikkuda, kahwatumaks teha ja kofkufisguda ei ole jõudnud. Sellekõrwal on aga niisu-

gufid sadakorda rohkem, teda puudus, rõhumine, orjus ja piinamine ning paljud muud mured ja hädad loomu poolest täiesti ära on rikkunud. Sellegi pärast ei ole see hää olus, millest Looja ka needgi inimesed löi, weel mitte täiesti rikutud ja tema esialguline wärw weel mitte suutumaks ärafuluda wõinud. Siin ja jääb näha, siiski weel palju selgeid ja puhtaid inimese loomusi, milledest hääduks korrapärane ja õiglane olek, truudus, hääpoole hoidmine ja ligimise armastus aset on wõtnud; palefid, milledest otsekohene olek, kärmus ja auus meel wälja paistawad ja waatajale rõõmu sünnitawad, raudsest witsast hoolimata, millega mõisnikud nende selga piitsutawad, kahe põigla-pakijusest ja kahe sõrme-jämedusest knuudist hoolimata, millega nende piinajate metssid meel neid pekjab.

Palju enam kui mõne oma laidurwäärt puuduse läbi saawad need inimesed enda musta ja määrinud riiete läbi inetumaks tehtud, mis läbisegi arwatud, kõik enamiste mustjast-pruunist willasast karmist riidest ehk nende nimetatud „wattmannist“ on walmistatud; enda mustuse, alalise higi ja suitsu haisu, enda kombeta, niirimeelelise oleku, oma ägedate tehaliigutuste läbi rääkimise juures, oma meelt-äraheitwate nägude ja inetuma häälitsemise läbi, mida nad iga pisutese asja juures awaldawad, inetumaks, põlgtuse wääriliseks ja sallimataks tehtud.

Kui küllades, tanawates, põldudel jne. sarnastega üks wõõras kofku puutub, siis waatawad nad taretanud pilgul tema otja. Wõtab see wõõras

mõne kiwikese, tiukese lillekese ehk muu sellesarnase asja maast ülesse, siis jäävad nad jõolajambana seisima ja waatawad uudishimuliselt ja inimestades sinna poole, nagu oleks ta mõne kalli asja ehk waranduse leidnud. Näewad nad siis, et asi mitte nii wäga tähtjas ega kallis ei olnud, waid et see üks kiwikene, lilleke wõi muu sarnane asi oli; kui ta seda kätte wõtab ehk tasku pistab, siis naerawad nad südamlikult selle üle ja ajawad ihekestis iga-sugu pilkawaid jutte Sakslaste üle ja püüawad selwiisil oma wihaft südant jahutada. Ülepea on pilkamine, teotaw laimamine, kawalus ja salaline olek nende loomuse pääomandused, mida nad aga palju enam oma rõhujate läbi külgi on omandanud, kui et see nende esialguline loomus oleks olnud, sest neid wigadusi leitakse ka Soomlaste ja Lätlaste juurest. Piaaegu igal pool on talupoeg niisamasugu olewaga, nagu tema kurnaja mõisaherragi, On see inimlik, hääsüdamline ja sõbralik, siis on ka tema alam ustaw, auupakkulik, awitaja ja oma riiete ja eluforteri poolest puhas ja kaine. On mõisaherra walju ja halastamata, siis warjab ori tema eest oma häädusi, matab oma raha maha, on tufane ja laisk, nii et isegi noored mehed ja tüdrukud niisugusel wiisil käiwad, nagu ei jõuaks nad enam jalgu illestõsta; panewad endid kaltjus riidesse, ¹⁾ jätawad pääd sassi ja harimata, ja on

1) Kas nad endid meelega närudega ehtiiswad ja omad pääd sassi jätiswad? Ei, — see on naisterahwa loomuu wastu. Palju õigem on: et nad seda waeisuse, nälja, puuduse (riidepuuduse) ja ajanappuse pä-

arglised, nii et nad waewalt julgewad wõõrale ta küsimise pääle wastata ehk tema käest mingit wäikest kingitust wastu wõta. Umbusaldus ja orjawaimeline kartus lasewad teda sellejuures waewalt oma päris'herra otsa waadata, ja ta wäri'eb sage-daste juba siis, kui temaga paljalt rääkima hakatasse, sest et ta iga küsimise taga oma'asu kiskujat salakawalust arwab warjul olema. Ta tunneb

ra'st tegiwad. Piirita mõisa orjus ja muud pudimaksud ei jätnud neile wiletsatele ka talwelgi aega — omale riiet teha. Ja millest wõis ta seda ka walmistada, kui aastajajad läbi hirmus orjus, suur waejus, sõjad, kodusõjad, lattu ja näljaajad teda maani maha rõhufiwad ja maad laastafiwad? Ja mis oli siis ilusama puhtama naisterahwa ja neiu palk? Teda wõeti wägisi mõisa — Saksu teenima. Sää'l rööwiti wägimajd'selt ta neiu'lik auu herraste poolt ehk opmanite ja mõisa teendrite läbi. Siis panti ta wägisi mehele. Ja rahwas sõimas siis teda „mõisa atak's.“ Küll pidi aga sel Eesti naisterahwal liig palju kannataja suurst ja kangelase meelt olema, kes enna'st orjaajal ehitada julges, sest see ajas teda eluajaks oma rahwa põlg'tuse alla ja — otse piimateele! Ta pidi end oma piinajale ehtima ja oma puhtuse sel-tele ohwerdama. Mõisa herral oli õigus iga oma pärisorja esime'se „pruudi õõ“ pääle. Seda õigu'st nimetadi Ladina keeles: „jus primae noctis,“ ja seda hirmu'st õigu'st tarwitadi ahne'ste enami'ste igas mõijas. Seda metsit'ut õigu'st püiti maailma ees nii wabantada: Mõisnik püida selle oma õigu'se tarwitamisega oma tööjõudu suurendada, oma orjahulka enamdada ja tarwitada seda — hädasunnil, töörahwa puuduse pä'rast — ja tahta seega ka oma orjade kahalikku tuge-wust etendada. Selle jaadanliku wabandusega taheti inetumat liha-himuneelu ilustada ja tale kõrge majandus'line otstarbe anda. Aga harilikult rööwiti näotamate neiu'de puhtus mõijas juba ammu'gi enne pruudi'ssaamist ja esime'st mõrsjaoõd paljudelt ära, jagedaste ka allaealistelt neiu'delt (lastelt). 130-ne aastane Hols're Udu on jutustanud: Mõned mõis'herrad olla oma walla allaealised neiu'd ära-ekstitanud — kätima pääle saatnud ja neid siis jurnuks pet'snud. Wõib olla, et need lihaneelu kangelased endid seega teenitud karistuse eest hoida püidis'iwad, millega walju seadus igat allaealise ek'sitajat tan-geste ahwardab, ka siis weel kui allaealine orja seisuse'st on. Siin olgu weel tähendatud: et Wenemaal orjaajal mõisnik'udel esime'se mõrsjaoõ-õigu'st ialgi ei ole olnud — ja et selle tarwitamine jää'l tundmata ja fuulmata asi oli.

Wäljaandja.

kauaaegse äranähtud ja proovitud elutarkuse läbi oma herra ahnust ja täitmata, halastamata südant ja püüab sellepärast tema ees, niipalju kui vähegi võib, oma seisukorra waranduslikes kui ka muus asjus õige wiletjaks ja alatumaks kujutada. Ikka ütleb ta ennast waeše, abita ja wiletja olema, ikka kaebab ta saadud õnnetuse ja ohkab kurja-aegade üle. Kõigewähema asja juures teeb ta saladusriikka näo ja on iga rikka saagi ja kasu juures tuim ja üksluine.

Rahwaise loomu ei ole sellel rahwal mitte, sest et ta wilets pärisori on. Gestlastel puudub ju täieste ise omajala pääl seismine. Kui neile siis laiskust, salakawalust, kangekaelsust, tuima olekut ja palju tõisi wigadusi, mis ikka ainult orjuse läbi küllgi siginewad, — süüts antakse, siis on selle põhjus see, et neil omajala pääl seismist ei ole. Et nad aga omajala pääl seiswad inimesed wõiksinud olla, selleks pantakse neile mitmesugused takistused tee pääle ette. Nende hingeliseist olemisest ei ole sellepärast siis ka palju ütelda. Piab Gestlast oma walju ja wõimuka käskija ja piinaja ees seisma ja toimetama näinud olema, kuidas ta hädalises, hirmulises seisukorras selle põlwe silitab, arglise pilguga waewalt üleswaadata julgeb, kolmekümne jannu kauguselt oma mõisaherra ees mütti pääst maha wõtab ja longus pääga mööda läheb, — kui omale ette tahetakse kujutada, kui sügawale inimene oma auutundmusest alla võib langeda. Ka mitte vähemadki omajala pääl seiswat waba olekut ei ole jarnase wiletja

inimese juurest leida. Üks kahetseja süialune, kes hirmu Inkwisitsioni wõi piinamise kohtu ees seisab, wõiks sellekohalt pilti kujutada, kuidas Gestlane oma herra ees seisab. Pääleselle annab Gestlase mustjas-pruun karu, sõre hall ehk pruunikas habe ja häda, wiletjust ning kurwastust awaldaw nägu — iga tundmusriika inimesele õige kurwa ja süidant-lõhestawa pildi.

Lapset jaadik asub wiletjuse ja orjuse rõhk tema näo pääl ja wihtamine ning sügaw salawiha ühes libeda põlgtusega on ainuke tugew tundmus, mida põrmusse maha surutud Gestlane omandab. Sakslane on temale hirmutuse pildiks, ta lastele kolliks. Kui wiimjed liwendawad ehk wait ja sõnakuulelikud olla ei taha, siis hüiawad wanemad neile hirmutuseks: „Ole wait, Sakš tuleb!“ Näewad siis lapsed küla wahel, kuhu nad mängimiseks kofku kogunud on. üht Sakslast enda poole tulema, siis jätawad nad kõik maha ja jooksewad järgmise hirmutisaga minema: „Sakš tuleb, Sakš tuleb!“ Riietest nimelt tunnawad nad kohe iga Sakslase ära Selle nime all ei tunne nad mitte ainult Sakslasi, waid ka Inglise, Prantslasi ja tõisi ära; ainult Rootslasi, Wenelasi ja Lätlasi kutsuwad nad oma pärisnime järele. Sarnase igapäewase wiha- ja põlgtuse awaldamise pärast Sakslaste ja mõisnikkude wastu, kardetakse ka ikka segadust ja mässamist tulema, sest et niisugusel korral üksigi Sakslane eluga pääseda ei wõiks. Iga sõja ajal kardetakse palju enam omamaa kui wäljamaa waenlast, ja wiimasel

Rootsi-Bene sõja ajal paistiswad siit ja säält selle rahwa ärkawal olewa mäsšamise wainu jäljed wälja.

Gestimaa talurahwa elukombeliku loomuse rikumise põhjust oleme juba üllemal pool seletanud. Rahulise ja hoolimata meelega näeb ta sagedaste inimesi ja loome surema. Seda tuima olekud awaldab ta sagedaste ka oma enese laste kohta, keda ta orjuse tarbeks näeb üleskaswama ja tunneb arwa kaastundmist, kui ta neid nälgima — ehk waitst haletsemist, kui neid upuma näeb. Kõigesuurema tuimusega piitsutab ta sagedaste oma herra käsu pääle oma kaaswenda, kes tale midagi kurja ei teinud, ja ruttab arukordadel õnnetumale appi. Külmawereliselt lõikab ta omal kõri maha ehk poob ennast ülesse, kui tal muhtlust karta on. Aga juuremalt osalt on see ikka mõisa herrade liig waljuse, halastamata meele ja piinamise wili: Herra von Fontin, Dooberi mõisas, ähwardas kord üht oma wana talumeest, et kui ta homme mitte kahe hobusega mõisa tööle ei tule. siis pidi ta 20 hoopiga saama. Mees oli endise herrale ikka ainult kolm päewa nädalas ühe hobusega tööd teinud. Ta teatas seda oma herrale, aga see jäi oma nõudmise ja ähwardamise juurde kindlaks. Talumees lähab minema ja ütleb oma kaaswendadele: „Tema ei piao meti mulle mitte peksa andma, — minule, kes ma endise herra käest ühtegi hoopiga ei ole saanud!“ Ta läks ja poos ennast ülesse. — Üks tüdruk, keda proua von F. . sellepärast hirmsal wiisil piitsaga peksis, et see pesupestamise juures piisut effinud

oli, jooksis ühest nurgast tõise ja viimaks tiiki, kuhu ta rüppus. Herra C. . . kes mõisniku lapsi õpetas, tuleb seda teed mööda, näeb tüdrukut wees pifali olama ja kuuleb piinajat appi hüidma, aga liig hilja! Dianetu tüdruk tõmmati furnult weest välja. Herra B. . . ohkab selle hirmsa sünnimise juures. Proua von Rawre, kes mulle seda lugu jutustas, ütles sellejuures järgmised sõnad: „Ka meesterahwa poolt on sarnane tegu toores ja metsline, aga veel palju hullem on lugu, kui naesterahwas seda teeb, kelle asi talurahwa üle walitsemine ei olegi.“ — D. . . mõijas tõmbawad kaks talupoega enda hirmsa piinaja, herra von F. . . hobuse seljast maha, kui ta ühte karjamõisa ratsutas, lööwad ta furnuks ja wedawad metsa. Teda otsitakse taga ja leitakse weel elusalt ülesse. Teda wiitakse kodu, kus ta kolmandamal päewal sureb. Mõlemad mõrtsukad ei jookse mitte ära, waid lasewad endid wastupanemata kinni wõtta ja tõendawad kohtu ees, kui neile surmanuhtlus ette luetud: „Meid ei ehmata see otsus vähematki; meie sureme hää meelega, sest meie oleme enda kaaswendasid selle piinaja käest päästnud. Sarnaseid tunnistusi tuimast ja külmanwereliseist olekust wõiksib ma veel mitu ette tuua, aga olgu neist paarist näitusest küllalt.

Isäärانىs halastamata ja kõwasüdamtine on Gestlane oma loomade, nimelt hobuste wastu. Need waesed loomad piawad ikka kõigi nende hoopide eest kannatama, mida talumees oma herra, tema walitseja ja kubjaste käest saanud, ja töö, mida nad

hobustele peale panewad, on väga raske, Kaeru saawad nad arwa, sest Gestlane tarwitab neid sagedaste iheenej. toiduks, Rõige kurwem ja haletssemi-se wäärilistem on surm, mida see piinatud ja kurnatud loom leiab, kui tema jõud otsa on lõppenud. Mida suuremaks ta nõrkus ja jõuetu olek saab, seda wihasemalt ta teda piitsutab, seda tufasemalt keerutab ta oma kuuuti. Suurem osa hobused saawad lõpmata hulga hoopide all otsa ja lõpetawad sellwiisil enda piinalist elu. Nad katsuwad iga hobust, kes jarnasel wiisil lõpmata hulga hoopide all ja raske koorma ette maha langenud on, jälle üles-tõusmisele awitada, peksawad teda keppidega ja panewad imeks, kui neid pisut enam halastuse tundmist loomade wastu kästakse awaltada. Leiab loom hoopide paljuse all surma, siis wiiwad nad teda ise ära ja toimetawad kõrwale.

Sell põhjusel, et Gestlane iga Sakslase ja mõisaherra wastu sügawat wiha ja põlgamist omandab, on tale ka iga uuendus, olgu see kes teab kui tulus ja kasulik, wastumeelt. „Minu isa-isa ja isa tegiwad teisiti ja mitte nii,“ on nende alatine wastus, kui neil midagi ette pannaakse, üht uut paremat tööriista soovitakse jne. Sellepärast oligi nii raske, kartuli kaswatamist, mida Wene ohwitserid seitsmeaastase sõjaajal Sakšamaal omandasiwad, talurahwa seas pruugitawaks teha; sellepärast ei taha nad nüüdki Sakšamaa wartadega, wist kootidega, enda wilja wälja peksta, sest et nende esiwanemad kõwerate maltadega pekšiwad; sellepärast ela-

wad nad ennemine mustas puust suitjutubades kui puhtamates ja mõnujantes ehk kiwimajades, mida neile mõned herrad siin ja jääl ülesehitama on hakkanud, Nad piawad iga uuendust kahlasjeks. Ikka mõtlewad nad: jelle taga seisab mõni mõisa-herra kawalus warjul, kes ennast nende kulu pääl ja päälepantud koormatuste abil rikkamaks tahab teha. — Sell asjal on ka tõine järeldus ja nimelt, et mõnigi oma kunstniku osawust, oma waimuandisid, mõnda uut leidust jne. hoolega warjul hoiab, ainult sellepärast, et teda mitte sunnitud ei saaks, jeda mõisniku kasuks tarwitama, Nende osawus ja waimuanded on sellwiisil palju enam kahjulised kui tulusad, ja siin võib igaüks peegliselgelt näha, et piinamine rõhumine ja orjus kõige waimu edasipüüdmist alla surub ja iga waimu jõudu alwab.

Kui Geshlase juurest üht rahwuse loomust leida ei või, siis otsitakse nende juurest ka asjata rahwuslisi woorusid. Need on: auus meel, kombelik olek, elaw osawõtmine igast asjast, waimu haridus jne. Kõik need ei ole praegusel seisukorral Geshlastele osaks saanud. Meile antakse ehk üleüldist korratumat olekut jalakawalust, tigidust ja kangekaelsust kui rahwa wigadusi süüiks, ja ma ei jalga mitte, et need omandused ühes paljude tõistega, mis siin nimetatud ei ole, jelle rahwa küllest leida on. Aga sellegipärast leitakse nende seast ka palju, kes oma herrat truuduse ja korrapäralise olekuga teeniwad ja otsekohesed, lahted, auusad ja jumalastartlikud inimesed on; ja kui need eespool tähen-

datud pahaõmandused ka juurema osa Gesslaste pääle langeksiwad, siiski teeniksivad nad ennemalt meie kaastundmust kui põlgamist, Neil on väga vähe õpetust ja haridust, pääle selle ka veel lõpmata hulk tõisi põhjusid, mis need nende wead ära wabandawad. Sarnasel wiljarikkal maal, nagu Gessimaa on, mis, — kui wilja wiinaks ei põletataks, ehk laewadega wälja wiimiseks mõisa aitatesse ei topitaks — oma elanikele küllalt toidust annaks. Sarnasel maal juba märtsi kuul ilma wilja-iwata olla, mõisast leiba paluma ehk kerjama minna, on rõhum küllalt. Mis jääb siis imestada on, kui Gesslane seda mingiks warguseks ehk ülekohutu teoks ei arwa, kui ta rehepeksu juures ehk tõistel parajail filmapilkudel selle küllusest rõõwib, kes tema higinähtu ja waewast uhkeks, kõrgiks ja rikkaks on saanud? Ta piab auutumaks, kelmiks ja petiseks saama, niikaua kui tema wastu rõhujat oldakse ja talle awalikult ülekohut tehakse. Diglaste ja parema tundmustega herrade alamate juures on sarnased kelmused aruldased ehk koguni tundmata asjad ja on jääb orjad truud, hääsüdamlikud ja auusad, mis iga mõistlikku ja auusat inimest rõõmustab. Allpool saan ma parajal kohal seda oma ütelist näitust waral tõendada.

Kõige nende rõhujate koormatuste ja mitmesuguste wiletususe juures, kõige nende waeuse ja puuduse juures näha on siiski palju, kes rõõmsad ja lahked on, iseäranis erutawa põletatud wiinajoomise juures on. Et neil ainult väga vähe ihaldusi on, ja nad wististe ka tõisi ei tunne, kui üks-

nes oma wähearwulisi, siis ei soowi ja ihalda nad enam ka midagi. Ja see on neile tõeste veel juureks õnneks. Nad tunneksiwad enda rõhumist ja wiletusi weel palju sügawamalt, kui nad ihaldusi tunneksiwad, aga mitte ühtki abinõu oma südamet rahustamiseks ei teaks. Minult üht ja nimelt wabaduse ihaldust piab siit maha arwama; aga ka seda mõistawad nad, kui ka mitte muul wiisil, siis ometi ärajooksmise läbi rahustada ja wabest ka täita. Tähelepanemise wäärt ja elutarkuse läbi tõeks tunnistatud on, et Gestlane ühe walju, aga õiglase herra wastu palju auusam on, kui liig pehne mõisa herra wastu. Nende otjustused oma „Sakste“ üle on tihti väga kohalised ja õiged. Ma olen mitmega rääkinud, kes herra tegewuse ja mõtlemise wiisi nii loomulikult kirjeldasiwad, nagu seda mõni osawam kirjaniik waewalt paremini teha wõiks. — Muuwaärt praost Glanzström, Mihkle kihelkonnas, jutustas mulle lord, et ta ühe wana 80 aastase talumehe maha olla matnud kelle surma ta väga taga kahtlewat, sest et see oma kaaswendadele väga hääks eeskujuks olnud. Üht niisugust õiglast meest, tõendas ta mulle, ei olla ta weel ialgi talurahwa seas leidnud. Ikka olnud ta rahuline, rõõmus ja lahkes tujus, ja ei ole teda ialgi nurišema ehk kellegi üle kaebama kuulnud, ka mitte — see on väga palju — oma Sakstegi üle, kellede üle kaebamine ja nurišemine Gestlaste seas kõige sagedam on. Ikka olla ta tõistest hääd rääkinud ja nende wigadusi wabandanud. Kalki ei olla ta loomuliste õnnetuste,

nagu elaja tõbede, haiguste, wiljaltalduse jne. üle pahandanud, ja sellega sagedaste teda, oma õpetajatgi — häbistanud. Ühidel: üht nii tublit ja auusat meest ja nii hääd ristiinimest ei wõiwat wististe mitte enam fogu Gesslaste seast leida; ka ei wõiwat ta tähendatud meest ialgi äraunustada. Kui wäga see õpetaja teatus mind rõõmustas, wõib juba sellest märgata, et mõisnikkude halastamata ja metsiku walitsuse põhjusel selle põlgtud, mahasurutud rahwa seast wäga arwa üht hääd, auusameelelist inimest leida wõib, mis terwele rahwusele auuteeks ja tunnistust annaks, et temas ka itta weel auusaid ja otsekoheseid inimesi on.

Ühe wõõra walla talupoeg tuli kord herra von Mohrenschildi juurde, mees, kes oma talurahwa wastu igas tükis häädust, lahkuft ja õiglast meelt awaldas ning ta hääd käekäiki igal wiisil edendada püidis, ja jutustas muu seas sellele, et tema herra tale keelnud olla, sellest jõeft talu püida mis tema ukse eest mööda jooksis. Häa mees ei wõinud oma terwe inimese mõistusega sugugi aru saada, kuidas sellegile talapüidmist ühest weojast keelata wõib, mis tema ukse eest läbi jookseb. Ta ütles sellepärast: „Tumal on ju ometi kõigile wett loonud. Aga päris herrad keelawad selle tarwitamise wiimaks foguni ära.“ — Üks talumees, kes saw naljahammas oli, tuli kord Pärnu linnas tallasepa juurde ja küsis temalt, mis ta tale ühe hõbetükki eest maksab, mida ta tale müia tahab? Kullasepp ütles, et ta seda enne nägema piab —

ja pani tale, et kaupa õige odavaks jõbitada pudeli weini ette, millega teda piagi joobnuks tegema arwas. Talupoeg jõi seni kui pudel tühjaks oli saanud, mispääle kullasepp hõbetükki näha soovis: „Jah,“ vastas see, „mul seda hõbetükki veel ei ole ma ütlešin Teile ju, et ma Teile tükk hõbedat tuua tahan, kui kord leian. Seniajani ei ole ma veel midagi leidnud. Täna jüdamest weini eest! Jumalaga!“ Kui ma ilusjal talisel ilmal kord väljas jalutasin, tuli mulle talupoeg saaniga vastu. Ta sõitis pikamisi minust mööda, waatas sagedaste ümber ja jäi wiimaks seisma. Kui ma lähemale tulín, küsis ta minult saani pääle tähendades: „kas mul lusti sõita on?“ Ta pidas mind wististe mõneks reisijaks, kes wäsinud on ja häämeelega tüfiteje maad edasi sõidaks. „Oh ei armas mees;“ wastasin mina, ma tänan Sind; ma jalutan pisut.“ Ta näis selleüle imestama, kuidas sarnase libeda külmaga väljas lusti pärast käia wõib ja sõitis edasi. See sõbralihe ja lahke oleku märk oli mulle väga meelejärele. Siin veel üks luokene. Kui mind Tallinast H. . mõisa wiidi, tuli weel seesama pääle lõunat üks auus wana talupoeg major von P. . . juurde. Terwis ja auus meel paistiwad ta lahkest näost välja. Mis ta juu rääkis, seda näis jüda finnitama ja ta wärisewad põlwed tegiwad talle seisumist raskes. Major lastis tale sellepärast tooli tuua ja kästis teda istuda. See pani mind imestama ja rõõmustas mind ta ühtlasi, sest et sarnane lahke olek talurahwa ja mõisnikude wahel

Liivimaal aruldane asi on. Küsimise pääle, mis ta soovib, vastas ta: ta tahtvat hää meelega seda herrat näha, keda ta poeg (ta oli mõisa kutsjar) täna linnast siia olla sõidatanud. „Siin ta on,“ ütles tale major. Ta tõusis üles ja hakkas minu põlvvede ümber finni. Pääle õhtu-sööma, enne kui ma magama läksin, seisis minu ukse ees kutsjar, tema poeg, kes mind toonud oli ja andis mulle formitaie värsteid maasikaid. Kui mulle keegi viis rubla oleks kinkinud, siis ei oleks see mulle mitte nii armas olnud, kui need esimesed marjad, mida üks auus ja otsekohene süda mulle kingituseks toonud. Ma tänasin teda kingituse eest ja andsin tale väikese jootraha. Sarnaseid hääsüdamlise loomuse märkijid olen ma Gestlaste seast palju leidnud. Meid on aga siiski, terve rahva kohta arvatud, vähe leida.

Kui üht pilku Gestimaa põllu- ja majapidamise olu pääle heidetakse, siis saadakse peagi aru, et siin väga vähe uuendusi ja parandusi on olnud. Et Gestlased kõigi uuendusi ja parandusi põlgavad ja ainult vastu tahtmist ja vägisi sundida tulewad, et enda elukorda pisut muuta ja parandada, seda ei ole ka sugugi imeks panna. Niihästi mõisa kui ka talumaade harimine on nii iheäraline, et ma terve raamatu Gestimaa põlluharimisest piaksin kirjutama, kui sellest selget pilti anda tahaksin. Olgu siis ainult lühikesed tähendused põllupidamise seaduse kasust ja kahjust kirjeldatud. Küllap mõned üksikud tiikikesed Gestimaa põllupidamisest jälle wahete wahel nimetan.

Üleüldiselt arvatud, ei saa maa Gestiimaal ammugi nii tarvitatud, nagu ta tarvitatud peaks saama. Üks kõigesuurem põhjus, mis jeda hooletumat ja korratumat olekut sünnitab, on jällegi pärisorjus, mille all talupojad ägawad. Mõisnikul on õigus, oma talumeesi ühe maatüki päält kõige pääle elama panna ja endist maad, kui see juba hästi wälja haritud on, omale pidada. Tah, ta võib koguni temalt kõik maja- ja põlluriistadgi ärawõtta, ja mis weel hullem on, teda ühes naise ja lastega äramüüa, kuhu aga tahab. Kuidas võib jääl tööhimu, hoolsus, edasipüüdmine edeneda, kus omadus kindel ei ole? Üsna loomulik on, et talurahwas oma põldusi ainult nii hooletumalt harib, kuidas wähegi päewast päewa võib läbi saada. Ja seepärast ei wõi jääl ka mingisugune erk ja tööhimuline waim asuda, mis põllutööd edendada võiks. Sellepärast haritakse kõik maa, — ainult mõisnikkude ja kirikuõpetajate põllud wäljaarwatud, — õige laisjal ja hooletumal wiisil. Talupojad jääwad põlluharimises ikka oma isaiast päritud wiiside juurde seisma ja ei tagane jäält tarwatestgi tagasi ega edasi. Põlluharimisel on ka oma loomuliste raskustega wõidelda. Kare kliima tarwitab korralist põlluharimist niihästi ühel kui ka teisel ajal, milleks aga lühike suwi ikka ei taha jättuda. Pikk tali ei lasa loomatoiduse puuduse pärast mitte palju sõnnikut sohedada ja nii ei saa põllud tarwilisel mõõdul rammutatud. Aga mõndagi neist raskustest võiks kõrwale toimetada, kui herrad ise

piisutgi tõijse parandamijse ja uuendamijse pääle mõt-
 leksiwad. Inimeste puudus on päähallikas, kust
 kõiksugused puudused ja wigadused wälja keewad, ja
 rahwa enamus oleks niihästi põllutööle kui ka mit-
 mele tõijele asjale juureks toeks ja abiks. See
 nimetatud põhjus näib jää, kus haritud maast
 puudus on, tühine olema, aga jee ei ole tõeste
 mitte nii, waid näitab paljalt nii olema, Inimeste
 üleliigne paljus mõiks ajal tõijel wiisil tarwilikuts
 tehtud saada wabrikutes, ehitamiste juures, ehk nad
 wõiwad sinna wäljarännata, kus töörahwast puudus
 on. Ja kui palju ei ole jarnaseid tühje kohte!
 Suured sood, suured tühja- ja paljamaa hulgad,
 isegi paljud tarwitamata madala-puu metsad on
 tunnistuseks, et inimesi weel ammugi mitte üleliig
 palju ei ole. Mõned herrad mõistawad piisukeste
 awitamiste ja häätegude läbi inimeste enamdamist
 oma maakohdades edendada. Nad annawad, näitu-
 seks, mõnele abielusse astujale mitu mõõtu põle-
 tatud wiina ja kui ta oma mõrõja wõõrast wallast
 toob, ühe waadi õlut pulma tarbeks; ehk nad wõ-
 tawad ühe uue maailma kodaniku sündimise sõnumit
 niijamasuguste joodawate kinginustega wastu. Isal,
 kellel palju poegi on, antakse wäikesed fergitused,
 wabastakse teda mõnest raskest mõisatööst ja ihu-
 nuhtlusest, ehk antakse talle tüki maad, mille eest
 tal tarwis orjata ei ole. Sellest on näha, et rahwa
 enamdamise edendamiseks jarnased piisukesed abinõud
 mõjuwad. Aga palju, palju juuremal mõõdul oleks
 jee siis wõimalik, kui talupoeg omaga aasta läbi

lahkeste wälja wõiks tulla. Aga mitmed mõisnikud raskendawad koguni paariminekist ja teretawaid abieluhimulist noort meest — piitsaga, kui ta abielusse astumise luba palub, ehk nad piinawad talupoja nii läbi ja läbi ära, et jellel nalja, mure ja wäsimuse pärast kõik abielusse astumise lust ja laste himu (nende sünnitamise lust) ära kaob, nii et ta enam omagi tööd ei taha teha ja koguni metsa jookseb. Kes wähegi omaga wälja tuleb, see ei jookse ialgi ära, ta siis mitte, kui ta mingisugust kuritööd teinud. Sarnasel korral saab ta enmast wähest küll warjama, aga ikka jälle warsti wäljatulema. Waest ei wõi miski asi kinnipidada, ei ka naene ja lapsedgi, kui ta kodus raske töö järele piab nalgima, sest kuhu ta ka lähab, jääb antakse talle ta töö eest vähemalt igapäewast leibagi.

See on tõeste taewa poole kijendaw ja wõib iga õrnatundelise südant wihastada, kui mõni ihnus ja kõwasüdamega mõisnik talupojalt, kes suure kurwastuse, mure ja mitmesuguste raskuste all omad lapsed üleskaswatanud on, neid tema käest ühel ehk teisel põhjusel ärawõtab ja enese teenistuses tarwitab. Lapsed, kes nüüd täieealisteks on kaswanud, piakšiwad isale toeks olema. Nende awitamisest lootis ta omale tasumist saada ja näe nüüd! Herra sunnib teda, et ta nad mõisa tööle ehk mõne teise talu peremehele julasteks piab andma. Nüüd neab kurb isa jeda ööd ära, mil ta oma naese ümbert kinni hakkas ja laste ema tunneb neid waljuid weel kord, mis talle sünnitamise juures surma ähwarda-

siwad tuua. Igal talupojal peab paras pere, niikui
 kui ka mõisjal oma tarwiline jagu töölisti olema. Aga
 kas piab sellepärast isalt poega, emalt tütarit sünd-
 muise ja wägimalla waral ära wõtma? Wäga ker-
 geste mõib ja ilma waljuseta kingituste ja kergituste
 läbi talupoegi nii kaugele toimetada, et ta oma
 üleliigist last tõisele mõneks aastaks sulaseks annab.
 Paljud, kellel tööst ju leiwas puudus on, pakku-
 wad oma lapsi ise ilma mingi sünduseta wälja
 tööle (teenima), olgu ka mõisagi, kui nad aga teadwad,
 et neid jääl hästi ülespeetakse, — iseäranis weel
 siis, kui neil palju lapsi on. Gestimaal on see
 pruut, et iga uus abielumees rahwa seast koha pääle
 abielu alustust oma maja pidama hakkab, see on:
 omale ise kohta wõtab ja jääl tarwiliste matšude
 ja tööde eest elama hakkab ja seda ka tegema piab.
 Mõisnik annab wahest noorele alustajale tema
 toetamiseks ühe elukoone, hobuse ja arukordadel ka
 lehma. Aga kas sellest puru-waeste inimestele kül-
 lalt on, kelle käest täielist mõisategu nõutakse? Nad
 piawad wiletsuse ja puuduse sisse langema; nende
 haletsemise wäärt elukord piab tõisi muidugi abielusse
 astumiseft tagasi kohutama ja nii rahwa enamda-
 mist takistama. Seepärast on inimesi kogu maa
 kohta nii wäga wähe selle töö tarbeks, mida mõis-
 nikud rahwast nõuawad, et wanemateta pärisorjade
 lapsed wäga kergeste talupoegade seast kasuwan-
 maid leiawad, kes neist kord nende kaswatamise ja
 toitmise eest tuge ja abi loodawad saada. Aga
 jagetaste tuleb ette, et mõisaherra lapsed, kui nad

täieealijeks on kaswanud, kasuwanemate käest ära võtab ja neid mõistatööle paneb — ja wabandamine jarnase auutuma töö eest on jagedaste järgmine: „Tõijiti ei lähe; inimesi piab sinna panema, kus neid kõigeparemini tarwitada võib.“ Bagana päralt kaswatagu siis herrad wanemateta wäesed lapsed ka ise ülesse! — Kuidas võib jarnasel wiisil põllutöö ksjuda ja edeneda? Kas jelleläbi kõik himu jellest rööwitud ei saa ja talurahwa käest kõik abinõud ära ei võeta, milledega nad jeda korda jaata mõiksiwad?

Wiinapõletamine on tõine põllutöö ja loomakaswatamise kangu jäämise põhjus. See on talupoegade kõigesuuremaks piinaks ja hukatuseks, Ka on ta neist raskematest töödest, mille koorma all nad ägawad — ja rahwa wähesuse põhjus. Sääl, kus määratud hulga põletatud wiina ehk telliskirwa põletakse, on põllutöö alati wiletsas järjes, see ainus ja tõsine rikkuse hallikas, mis ialgi ära ei kwiwa, — ja ikka saawad talupojad jarnaste mõistate pääl kõigesuuremal mõõdul piinata. Need tööd piawad osalt weel pääle mõija teoorjuse tehtud saama; ja siis tuleb weel wiina linna wendamise, Kii et Gestlane jagedaste pühapäewalgi rahu ei saa. Selleläbi ei ole talupojad säääl mitte ainult wäesemad, waid ka suuremal mõõdul wiina kammitjas kinni, kui nad jeda olekisiwad olnud. Aga mida nad põlluharimise ja loomakaswatamise hääks tarwitada mõiksiwad, jeda piawad nad mõija wiinaköögis ära tarwitama ja mõnigi mees leidis

jääl, (wiina põletades) omale surma. Mõisnikud, kes enne ainult Liivimaale wiina muretsesiwad, jaadawad nüüd wiina suurel hulgal ka Wenemaale ja muretsesiwad mõnikord koguni kogu sõjalaewastikule wiina. Sarnased üleliigsed, mitme tuhande ämbritelised wiinapõletamised tarwitawad alalõpmata küttimist ja söowad määratumal suurel hulgal puid ja wilja ära. Niihästi wiinapõletamine kui ka wiinise kurnawad talupoja jõuudu — ja kontrahid kroonuga teewad wahest ka mõisnikka waeseks; nende mõisad pannakse pitsari alla ja müiakse ära, kui nad lubatud hulka põletatud wiina ei ole muretsenud. Nii saab siis wiinapõletamine mitmel wiisil kahjuliseks ja sellejuures ka metsa arahäwitajaks, aga see ei ole weel ainuke asi. Põletatud wiina ja telliskivi wedamine linna, tõistesse mõistatesse, on uus rasкус. Talupojad piawad sellepärast sagedaste 20, 30 ja koguni mitukümmend penikoormat edasi sõitma ja sagedaste niisamasuguseid raskeid koormaid jälle tagasi tooma. Nende raskete wedude järeldujed on, et talumeeste hobused hulgana otsa lõpewad ja nad sagedaste uude hobuste ostmiseks wõlga peawad tegema. Et aga mõisa põlluhanimine sellelābi mitte kahju kandma ei pia, siis laenab neile mõisaherra sagedaste selle jaoks raha. Waewalt on aga lõikus mööda, siis antakse talupojale aeg teada, mill oma laenu piab maksma, olgu kas raha ehk wiljaga. Et seda teha wõiks, piab ta tihti oma produktiivid (põllusaadusi) sarnasel aasta ajal ära müüma, mill nad kõigewä-

hem makstawad. Mõni on koguni oma elugi wiinapõletamise juures kaotanud. Jedinwere mõisas langes talwel 1795 aastal üks mees keewa wiinakatlasse ja juri kolmandamal päewal hirmsa walu tõtte ära. Koongas sündis mõni aasta enne seda niisamasugune lugu ja ma wõiksin mitu ja mitu lugu jutustada, kus mõned ka oma liikmed ja terwise ehk elu kaotasiwad. Sellegi pärast ei jätä mõisnikud wiinapõletamist järele, sellegi pärast ei halasta nad enda talupoegade pääle, waid põletawad ikka nagu hullud wiina edasi, seda Gesticlaste ja paljude Sakslaste hufatust. Üks tubli mees ütles mulle kord: „Kui minu juures üks inimene wiinapõletamise juures elu piaks kaotama, siis jätaaksin ta walmistamise kohe suutumaks järele; aga ma tunnen mõisnikka, kellel see äraneetud wiinapõletamine juba mitme inimese elu on maksnud, aga sellegi pärast ei jätä nad seda järele.“

Gesticimaale oleks tõeste õnneks, kui wiinapõletamise üksius (Monopol) mõisnikkude käest ärawõetaks. Nad edendaksiwad siis loomakaswatamist, piaksiwad rohkem puuwilja, umalaid, kartulid, aia-wilja jne. Nad saaksiwad metsadest siis suuremat kasu ja kaitseksiwad neid paremini kui seniajani, mis läbi paha ja wäga kahjuline raijumine ja kütise põletamine, see on metsade häwitamine tule läbi, (sellest räägib allpool pikemalt) iseenesest ära wõiks kaduda ja oma wiljatagawara; mida nad nüüd wiinakatlaile ohwerdawad, saaksiwad nad ennemalt waeste talupoegade toetamiseks tarwitama. Mõisugune suur

õnnistus oleks siis sellel asjal! Kogu põllu harimine saaks omale tõise parema kuju ja mõisaherrad õpik-
sivad elutarkuse läbi (katsete) seda tõeks pidama,
mida nad nüüd mitte uskuda ei taha, see on: et
nende wiinapõletamine palju paha sünnitab ja nende
alamatele hukatuseks on. Kui see kasu neilt ära-
wõetaks, siis saaks seeläbi jälle palju tõiste kasude
eest üks lahti tehtud. Mõisnikud harjutaksivad
enda pärisorje enam korrapäralise ja wiisaku olekul
et need enda raha kõrtsides ära ei purjutaks, (mis
säält muidugi nende kätte jälle tagasi tuleb), kuna
neil leibagi ei ole. Ühhidelt, talurahwa elu saaks
palju paremaks ja õnnelikumaks, muidugi mitte
ühekorraga, waid kordkorralt, nagu ühe pikalise hai-
guise paranemine. Wähesed kasud, mida wiinapõle-
tamine riigile ja ka põllule rohkema sõnniku saamise
hääks, (nimelt loomakaswatamise läbi wiinawabri-
kute juures), toob, ei ole midagi nende kahjude
wastu, mida ta sünnitab, nimelt wilja ja puude
joomise läbi. Kõigesuurem kahju on aga see, et
wiin talupoegade terwist ja kumbeid rifub. Mil
saab asi selle poolest ometi paranema!

Puudus, selle tähtsa ja kalli oluse, (materiali)
puudus, hakkab ka juba Gestimaal ennast mõnes
kohas tutawaks tegema. Sellegi pärast ei mõtelda
puuhoidmise pääle, waid laastaks ja raisatakse
mõtlemata wiisil teda ikka enam ja enam ära,
niihästi mõisaherrade kui ka orjade poolt. Metsa-
teadusest ja kaitsemisest ei ole neil herradel wähe-
matgi arusaamist ja talupojad raijuwad sagedaste

ühe tühiie puurajumise patu pärast kõigeilusama
 puu maha. Põllu aedade tarwis rajutakse tuhan-
 date kaupa noori puid maha ja uute istutamiste
 pääle ei mõtelda sugugi. Kindel on, et mets roh-
 kem jissetooma (kasuandma) saaks, kui niisama suur
 kõige parem põld. Kõlwamine on waewaline ja
 raske ning võib ainult kuwa maa pääle juindida.
 Paljud sood ja soorikkad maatohad mõitšiwad aga
 ilma išeäralise waewata papplite, kaskedega jne.
 täis istutatud saada ja mõits jäält warsti küllalt
 tarwilisi põletispuid saada. Gestimaa herrad lase-
 wad aga tihti kõige ilusamad tagawara puud ära-
 mädaneda, ja takistawad selwiisil pääle muude kah-
 jude ka weel noorte puude kaswamistki. Sügisel
 ja kewadel piakšiwad sarnased paigad, kus tüwid,
 ošjad, raod seišawad, puhastatud saama ja puud
 walmis rajutama, mis talwel ära saab weetud,
 sest kuwi puid ei lähe mitte üksnes kütmiseks wä-
 hem, waid neid võib ka palju kergema waewaga,
 kui märgi, metšast ärawedada. On mõisaid, mis
 aastas 2000 flahwtrid (kupitše sülda) põletispuid
 ja ühes laudadega niisama palju palksiid ära tar-
 witawad. Riiklasti talu= kui ka mõisahoonete ehi-
 tamine, kütmine, wiinapõletamine, kuwatamise ja
 rehehooned sööwad määratumal wiisil puid ära. Ar-
 watagu selle juurde weel kütise põletamine ja rajumine
 ja kindlaste võib ette ütelda, et järeltulewal sugul
 kange küllma talwete pärast tulewikus raske saab olema
 ennast küllma eest kaitšeda, kui herrad mitte suurema
 hoolega metsa hoidma ja kaitsema ei hakka.

Rõige juuremaks hukatusjeks põllupidamisele ja harimisele on juba eespool paaris kohas nimetatud küttise põletamine. Mõlemil ei ole muud tähendust, kui et uut maad teha, nagu seda Gesti maal nimetatakse, see on, kui tühje wiljakandmata paitasid wiljakaswatamiseks kõlblikuks teha või ehk wana lahja maapinda tule läbi uuentatakse. See sünnib kahel wiisil, kas niinimetatud raiumise ehk küttise põletamise läbi. On üks tükk kuiva maad noorte kaskede, leppade ja tõiste puukestega kaetud, siis raiutakse nad maha ja põletatakse juurdeni tuhaks. Maa küntakse pärast ümber ning küllwetakse tale wilja pääle. See on raiumine ehk uue maa tegemine. Sarnane maa kannab kolm kuni neli aastat järgimööda kaunist wilja ja kui teda uueste ramutakse, ka weel kauem, arukordadel aga üle seitsme aasta. Siis piab ta mitu aastat seisma ja omale ramu koguma, kui teda jälle harida ja ta pääle wilja küllida tahetakse. Waheajal kaswab tema pääle jälle rohtu põõsaid ning tarwitatakse teda karjamaaks. Hulga aastate pärast võib teda jälle raiumise läbi wiljapõlluks ümber muuta ja kannab ta siis jälle endisel wiisil wilja. Ei ole aga tükk maad mitte tarwilisel möödul rohu ja põõsastega kaetud, siis küntakse teda sügawalt ümber, kantakse talle turbaid, juurikaid, kandusid ja hagu ning põlewat materiali pääle ja kaetakse sellega maa pakjult ära. Nüüd pistetakse see segi põlema, kuni wiimaks kogu põld tuha ja sütega kaetud on. See annab hää koheda muista maa ja

täidab jõnniku ajet. Seda nimetatakse tüüsi põletamiseks. Maa kannab sarnasel korral niisama neli kuni viis aastat wilja, ei kõlba aga pärast seda kuhugi.

Meist uuest põldudest lahutatakse pääpõllud ehk pärispõllud, mis korrapäralised künnimaad on ja igal aastal haritakse. Need metsmaad (Buschland) wahetawad endid aga ikka. Niihästi mõisa kui talumaadel saab kordkorralt kõik metsmaad, mis 20, 30 aasta pärast metsaks oleks saanud, raijesmiku ehk tüüsi maaks muudetud ja kui kord ümber on, hakatakse uueste jälle otjast päale. Et Gesti- ja Liwimaal metsa ja puid küllalt on, siis pannakse sarnaseid wõsastikkusid muidugi wähe tähele. Aga kahju, mis selle raijumise ja tüüsi põletamise läbi tuleb, on kirjeldamata suur. 1. Saawad sellwiisil metsad häwitatud. Suur hulk maad kannaks 20 kuni 30^{ne} aasta pärast kõigeilusamaid kaske, leppe, pärne ja tamme ja tooks wististe rohkem sisse kui praegu kõigeparemad ja suured põllud. Aga sarnaste noorte puukeste kaitsemist ja hoidmist peetakse naeruwääriliseks ja tühiiseks. Tulewase puupuuduse päale mõeldakse liig wähe ja hoitakse parem lähema kui kaugema kasu poole. 2. On see raiumine ja tüüsi põletamine talurahwale kõige suuremaks piinaks ja hukatuseks. Mõisa wiinapõletamise järele on ta kõige raskem töö, mida Gestlased kus jee ja tõine soowiwad. Nagu metsloomad piawad nad, kuna nad ometi palju tulusamaid töösid teha wõiksid, suur osa kewadet ja sumet wõsas ja padrikutes ära-

raistama, et armulisele herrale mõneks aastaks wilja kandwat maad muretseda. Tublid põllu- ja majapidajad on sellepärast ka juba annugi seda kahjulist wiisi ära kaotanud ja harinud seda hoolikamalt pärispõldusid. 3. Saab sellel läbi aeg soode tuiwatamiseks ja kõlbmata puude wäljawõtmiseks nende sees ärawõetud. See oleks hoopis kergem töö ja sellel läbi saaks põllumaa hulka rohkendatud. Sääb, kus seda katsutud, kannawad uued põllud juba esimeste aastate sees 20 kuni 30 kordset seemet, (wilja). Kraawide kaewamise ja juurte wäljakistumise läbi wõiksid kordkorralt kõik sood ja rabad wiljakandjaks põllumaaks ümbermuudetud saada. Üteltakse küll, töö olla liig raske, kulurikas ja ei olla selleks tööliis. Aga ta ei ole vähemalt ometi rassem kui kütise põletamine ja rajumine ja ei tarwita ka rohkem inimesi. Pääle selle on see töö ka palju kasulikum ja tasub waewa kauema aja pääle ära. 4. Saab ka põletamise ja kütistamise läbi karjamaa kahju. Ehk küll Gestimaal heinamaid ja karjamaid küllalt on, aga et kõigeparemad karjamaad kütistamise läbi ära rifutakse, jääb ta ikka vähemaks, ja kui sarnane maatuks nelja kuni wiie aasta pärast oma rannu on wäljaannud, kannab ta weel ainult lahjat ja wiletjat rohku. Sellepärast ongi loomade kaswatamine Gestimaal nii wiletjal järjel, iseäranis talurahwa juures. Selle asja järeldus on sõnniku puudus ja nii on siis ka põllud lahjaks jäänud; muidu wõiksid Liwi- ja Gestimaal weel palju wiljarikkamad maad olla kui

praegu, Härjapää, kureerne ja töiste lomatoiduste kasvatamisest ei tea Gestrilased midagi, Nad ei kaswata üldse mitte tulusat kartultgi — ja kui mõisajaksid neile seda nõu annawad, siis wastawad nad suuremalt osalt: „Mis jõuudu niisugune rohi mulle anda võib: meie isad ja isajad ei teadnud temast ka midagi ja ei surnud ometi nälga?“ Weised ajawad nad warakult karjamaale, kus nad aga wäheste toiduse pärast jõuetumalt ja lahjalt lüpsmisele tagasi tulewad.

Mõned mõisnikud suurendawad oma põldusid ja heinamaid soomast kanaalide ja kraawide kaewamise läbi, lasewad ka kõlbmata puud ja pöösad säält wäljakiskuda, kui maapind wiljakandja ja ta seisukord äratuimamiseks küllalt kõrge on. Nad wõtawad selleks Wene ehk Soome tiigikaewajad, sest et nende omad orjad tühistamise ehk wiinapõletamise juures ametis on. Need teewad seda ruttu ja osawalt walmis, sest nad on sellega ju harjunud. Niisugused põllud on esimestel aastatel väga wiljakad ja jääwad osalt ikka hääks maaks; turbla põhja pääl wajowad nad aga turbla äratuimamise läbi üks kuni kaks jalga madalamale ja jääwad põldudena liig märjaks ja külmaks, muudawad endid aga jelleläbi ilusaks heinamaaks. Niipea kui kraawid ja kanaalid jälle wett täis kogunud on, paisuwad nad uuesti endisel kõrgusele, tekitawad madalaid loikusi ja endine waew ning kulu on kadunud. Just sellepärast, et see töö väga raske ja kulurikas on ja kohe kasu ei saada, on väga

wähe mõisnikka joosid põlluks tegema hakanud.

Majade ehitamise wiis maal on täiesti puur pääle rajatud, isegi suurem osa mõisa hooneid. Umbes 20 aasta eest pääle on aga ometi palju mõisaherrasid omale ilusaid kivi- elu- ja kõrwalisi hooneid ehitama hakanud, misläbi mõnegi mõis omale väikese linna kuju on jaanud. See wiis, et majaehitamise juures palgid põigiti tõine tõise pääle pannakse, mille praod ja wahed sammaldegaga täis topitakse, on puuraiskaja ja väga tuleohurdaw. Paljas harjunud komme on see, et sarnases majas ilma wärinata magama heidetakse. Need hooned ei seisja kaua, mädanemine ja majaseen rikub nad sagedaste ära, iseäranis niiskel maapiinal — ja lõpewad seepärast 50 kuni 60 aasta pärast juurumaks otja. Minus kasu, mida nad saadawad, on see, et nad oma kuuwuse poolest terwilele kasulikud on ja soojad seisawad. Kivist majad on küll kallimad, aga nad kestawad ka kaua ja ei karda nii tuld. Iseäranis seepärast on asja imestada, miks Gestimaa kivi- majasid ei ehitada, et jääb kivi- muredudest puudus ei ole. Mõned omanikud peawad koguni palke ostma ja ma tean korde, kus neile puumajad kallim maksima tuliwad kui kivi- majad. Katused on Gestimaa külades ikka ainult õlgedest, mis väga tuld kardawad. Mõnes mõisas on nad ka laudadest, aga ka see ei ole kasulik, sest et need ruttu äramädanewad. Bilbastest katused oleksimad ometi paremad, päälegi weel siis, kui neid ära wärwitakse.

Kui wähe Gestimaa herrad põlluharimise, hei-

namaade ja loomakasvatamise tõsi se parandamise ja edendamise pääle on mõtelnud, paistab juba sellest wälja, et juurem oja põllutöö riistu, laute, tallisid, loomatõhede wastu kaitsemiseks jne. wäga kahetsemise wäärt seisukorras on — ja uuemaid leidusi ja abinõusid sugugi ei tarwita, ehk küll palju mõisaherrasid ülikoolides põllu- ja metsateadust on õppinud. Öige wäha on neid, kes talupoegade tegewust ise oma filmaga päält waatawad ja neile nõu ja teoga abiks on. Kui ka Gestiased kõiki uuendusi põlgawad ja iga uue siiseseadmise wastu panewad, siiski piaks see ometi kaduma, sest et talupojad ju muidugi herrade orjad on ja nende sõna piawad kuulma. Aga herradel ei ole wähe-matki piiet, oma pärisorje targemaks teha. Kui siis nende tegemist päält waatad, tuleb wägisi himu pääle, niihästi herrasid kui ka nende orje üleüldis-tes asjades õpetada. Häda on nende eluforterisid, majalisit siiseseadmist ja põllutöö riistu näha; ei jõua enam kaastundmuist tagasi hoida ja tahaks neile kõik paremini kätte õpetada ja äranäidata. Aga wõõra õpetust ei wõeta kuulda. „Teie ei saa sellest aru, niisugusel wiisil siin teha ja toimetada, nagu teie wäljamaal teete, ei tõlba siin mitte!“ Nii on need sõnad, millega nad kõik õpetused tagasi lük-kawad. Kui talurahwa suost jarnaseid sõnu kuul-dukse, siis ei ole see imeks panna, aga et herrad ise ka jarnast wastust annawad, see tunnistab, et iseennast ja oma teguwii si kõigetargemaks ja pare-maks peetakse. Wõõral on seega selle parandamine

u

täieste võimata; aga mõisaherrad, kes rahwa seas elavad, ta ainjad käsundjad on, ta keelt, mõtlemise viisi ja harjunud kombeid kõige paremini mõistavad, kes nende isad ja eesiseisjad on, piatsivad oma kohuseks tegema, waejid inimesi selles asjas õpetada, neid parema ja mõnisama põllutööle harjutada ja nende nõrkust häwitada. Oma üteluise tõenduseks tahan ma kasina ruumi pärast ainult paar näitust anda. Põltsaegne kõik mõisa- kui ka talumaad, põllud, ei saa tarwilisel mõõdul rammutatud, sest et nad tõinetõisest väga palju maad eemal on. Ja sõnniku puudus tuleb jälle sellel läbi, et mitte küllalt loomi ei peeta. Kõik mõisa loomad on ikka enamiste ühes koos, ja sõnnikut peab tihti väga kaugale wedama, mõnikord koguni kaks penikoormat edasi sõidutama, enne kui ta kaugel olevate põldude päale ärajaotatud võib saada. Suuremates mõisates on küll ka mitu karjamõisat, millel igalühel omad loomad on, aga sellest ei ole ometi veel küllalt. Loomade paika ehk lauta nimetatakse jääl „loomaaiaks“, see on: loomade õueks, mis neljanurgeline on ja millele iga nelja külle päale tallid on ehitatud, mille keskel üks lai lage ruum seisab, kuhu sagedaste weel aed ümber on tehtud. Selle keskohal on sõnniku paik. Sagedaste mõistetakse sõna „loomaaia“, all ka kogu karja, sellepärast üteldaksegi ka: „ta asutab omale uue loomaaia; ta loomaid toob tale palju jisse.“ Selles ruumis, mis õige juur on, nimelt lautades, peetakse elajad tali läbi, sagedaste üsna ilma finni

jidumata, nagu lambaid. Suwel aetakse loome, sest et laudas toitmist ei tunta, nii wara kui wõimalik tarjamaale, et loomatoidust hoida; selleläbi läheb hää hull sõnnikut kaduma — ja loom leiab ka kewadel ja sügijel omale wäljast wähe toidust; sellepärast ongi jään loomad lahjad ja nende piim wehine ja wähene. Wehm, kes päewas 5 toopi piima annab, peetakse jään juba väga kasulikuks. Härjapäid, kureerneid ja muid sellesarnaseid loomatoidust jään ei ole. Paremini oleks kui härjapäid jne. maha tehtaks ja selle asemel enam vähem kütistaks, siis wõiksid loomad juure läbi laudas peetud saada, neid wõiks ka weel palju rohkem olla, mille läbi enam sõnnikut tuleks ja põld paremini rammutatud saaks.

Tõiselt, Gestlased tarwitawad juure söitmiseks piuksefi, oma tehtud neljarattalisi wankreid. Need on väga madalad, wiletjad ja kerged katkema, sest kogu wankre külles ei ole tiikiteftigi rauda leida, ihegi ratast on raudamata. Kerged on nad küll, aga ei seisja kuigi kaua ja katkewad kergeste; sellepärast on Gestimaa maanteedel jagetaste katkenud wankre ja rataste tiikfiid näha. Teljed (asfid) on nõrgad; ees-telje külles rippuwad kaks aisa, millede wahel looga abil hobune rakentatakse. Et talupojade hobused enamiste ifka väga piuksejed on, ja et neil wäheste toidu põhjusel ka wähe jõuudu on, siis on neil õige raske koormaga wankreid wedada ja jõuawad juure waewaga edasi. Talupojad aga, kes oma hobuste wastu väga halastamatad on, ei

lase oma piitsa silmapillkugi puhkada, waid peksawad
 sellega ühtesoodu armetumalt waejid loome, kuni
 nad wiimaks kohale jõuawad. Wanfre teljed on
 harwa määratud, ehk Gestimaal küll raswa puudust
 ei ole; üsna kuiwalt piab ratas telje ümber weerema
 ja sünnitab kange võrumise läbi kõrwa finni sulguwat
 fiija, nagu kääksutataks mõnda juurt wiulit, ehk
 nagu läheks mõni raske wäraw kärinal finni ja
 lahsti, mida kaugele kuulda võib; tihti lähewad ka
 teljed liig kange võrumise läbi põlema. Et wanter
 wiletja ehitamise ja rauapuuduse pärast jõidu pääl
 jagedaste katkeb, sünnitab see woorimehele palju
 pahandust ja meeletusta. Kui kergeste wõiks jar-
 naseid talumeeste wantrid parandada ja neid nii
 kofku panna, et kaks hobust wõiks neile ette panna
 ja et siis mitte igal hobusel tarwis ei oleks, tühja
 wanfre raskust asjata oma järel wedada. Kui
 selle juures wähest omaarwamis awaltatakse ja her-
 rale ette pannakse: et kui wanter 100 naela kaa-
 lub ja ta pääl olem koorm 200 naela, siis kaks
 hobust ükshikult jarnase wanfre ette rakendatult 400
 naela koormat weawad: oleks neid aga ükshikult jar-
 nase wanfre ette rakendatud, siis wõiksinwad nad
 500 naela ja weel rohkemki wedada, sest et üks
 terve wanter raskune koorm ära jääks, ja et kahel
 hobusel kergem koormat wedada on kui ühel; siis
 ei saa ialgi rahustawat wastust. Üteldakse küll:
 teed ei olla nii hääd, et raskeid koormaid kannat-
 siwad. Aga ometi on tuttan, et maanteed Liwi-
 ja Gestimaal mõnujad on, sest Wenelased jõidawad

weel palju suurema koormatega suurtel kui ka kõrvalistel teedel; ka Kuramaa elanikud, kus maa niisama pehme on, sõidavad kahe ja nelja hobusega. Ja Gestimaa herrad isegi sõidavad oma toretate nelja kuni kuue hobuseliste tõldadega mööda maad ümber, ilma et kuski kinni jääksivad ehk siisse wadjuksivad. Teine põhjus, mis Gestlased ja Lätlased oma majapidamise asjus nii madalal järjel seisawad, on see, et herrad liig hooletumad ja tuimad on, kellede seast suurem osa kõwal ja osawõtmeta meelel päält waatawad, kui nende orjad wiletsuses seisawad. See on kuri ja väga paha märk, kus talupoja seisust nii väga suure waesuse ja puuduse siisse rõhutakse, seisust, mis mitte üksnes mõisa tugi, waid ka riigi rikkus ja wõimus on, mille hää käekäiguga mõisnikkude ja würostide hää käekäik nii väga ühes seisawad. Ma ei taha sellega mitte ütelda, et kõik mõisaomanikud niisugused on. Nende seas on ka mõnedgi, kes põllutöö parandamist mitte ainult ei soowi, waid ka kae asja kiilgi panewad, tulusaid õpetusi wastu wõtma ja neid täide jaata lastuwad, kes ka juba ise enda mõisate majapidamist uue ja parema wiisi järele on siisse seadnud ja ka oma orjade majapidamist parandada püüawad. Iseäranis wõin selles asjas mõnda õpetajat nimetada, kes kõiki uusi leidusi tarwitawad ja tänulikult wastu wõtawad. Aga nad leiawad igal pool liig palju wastu seisumist ja need mõisnikud, kes mõisate majapidamist pisutki parandanud ja oma pärisorjade elu pisutgi tervemaks teinud, on sellespärast

oma kaaswendade poolt pilkamist ja põlgtust tunda saanud, nii et nende julgus wiimaks kaduma pidi ja nad jälle endisel wiisil asja ajama hakkasid. Tõeste tähelepanemise väärt on, et mõisaomanikud Viivi ja Gestimaa enda pärimise ja valitsemise õiguse pääle talurahwa üle nii väga uhked ja umbuslikud on. Kes seda küllge puudutab, see langeb kohe nende kahtluse alla, ta siis, kui nad talle süddames õigust annavad. Räägitakse nendega majapidamise parandamisest, siis usuvad nad kohe, et rääkija nende talupoegade pärisorjust ära kaotada ja mäsšamist sünnitada tahab. Näidatakse nende eneste kasude hooletusesse jätmist, siis arvatakse, et näitaja talupoegade parteisse on heitnud ja peetakse teda kardetawaks inimeseks. Üks juurtsugu Saksa naisterahwas, kes Viivimaal abielusse oli heitnud, avaldas kord oma arwamist talupoegade rõhumise ja nende majanduse parandamise üle, pidi aga rahul olema, et teda tema seisuse pääle waatamata siis kohe kõrwale heideti. „Sellest ei saa Teie aru,“ ütles üks muidu kaunis peenike herra, kes ennast sellega puudutatud tundis olevat, „ja päalesse olen ma tähele pannud, et Teie parajail silmapilkudel kõige liiderlikumate (kõlbusteta) talupoegadega tegemist teete.“ Üks teine naisterahwas tõendas ühes suures seltskonnas: ta ei teadwat mitte, mis Gestimaa talurahwal piaks puuduma. Tema täekäik olla väga häa; kui tal kuub ja tats järki olla siis olla sellest küllalt. Mis tarwis rohkem? Üks seljas ja teine pesus, sellega wõiwat ta küllalt läbi saada.

Igal Gestimaa mõisaherral on see halastamata õigus (ka Siivimaal) talupoega ühe maatiiki päält, mida ta harinud ja oma hoole läbi wiljafandmise poolest parema järjele tõstnud, tõise pahema, mõnikord koguni täiesti kõlbmata maa pääle elama panna, ja tema tööga paremaks tehtud maa omale pidada ehk mõne tõise peremehe kätte anda. Jah ta võib temalt kõik tema omanduse ära võtta, teda mõisa ja ka mõne taluperemehe julajeks teha, ta lapsi sinna panna, kuhu aga soovib, ja mis veel kõige hullem on, teda ühes naise ja lastega mõisast ära müüa, kellele aga tahab. Et see põllutöö edenemisele juureks taksituseks ja allaajurumiseks on, seda võib igati iseenesestgi mõista. Üht inimest tema isast päritud koha päält äraajada ja temalt ta hooltuse wilja wägiwaldselt ärarööwida, piab igaühe julgust kaotama, kes põllutöö parandamist püüab, piab ainult pahaid ja laiske inimesi sünnitama ja sel wiisil tööhimu hävitama. Kui sarnaseid tegusid liiderliku (korratuma,) paha ehk priiskaja peremehega tehtahe, siis võiks seda ehk puutumata jätta. Aga seda sünnib enamiste ainult omakasju pärast, ja ometi oldahe nii rumal ja ei saada aru, et see talurahwa kõlblusele ning tööhimule ja ka herrade eneste kasudele väga kahjulik on. Pere-meest, see on talupoega tema koha päält äraajada, on tõeste liig halastamata ja toores tegu. Inimesed, kes oma isajalt päritud kohal elavad, on alati kõigeparemas järjes; nad on truud, hooljad ja töökad. See kindlus, et mitte üksnes nemad, waid ka

nende lapsed ja lastelapsed kord nende hoolhuse wilja saawad maitsema, teeb neid juba üksgi häädeks inimesteks ja sõnatuulelikudeks alamadeks. Sel-
leparast piaks ikka üks leping herrade ja talupo-
gade wahel olema, et wiimaseid oma kohtade päält mitte ei tohi äraajada, niikaua kui nad oma tarwi-
lised kohused on täitnud ja maksud maksnud. Mõle-
mad saaksiwad sellejuures kasu tundma. Üht inblit peremeeft wiletsa maa peale panna, see halwab kõike julgust. Sedagi ei wõi hääks kiita, et ühe halliks jäänud wana peremehe käest tema koht ärawõetaks. Paremi tuetatagu teda et tall mitte tarwis ei ole oma laste armust elada ning et temaga mitte põ-
lastawal wiisil ümber ei käida. Selleläbi wõiks need selle raamatu ees otjas nimetatud rahwa wi-
gadused ära parandatud saada.

Mõned herrad ekfiwad jälle teisest küljest. Nad sunniwad alati talupoega wastu tema tahtmisest uut majapidamist algama. Selle asja järeldufed on wõlad ja ärajooksmine. Kes oma majapidamist wõlgadega algab, saab neid ehk pikkamisi tasuma, aga ikka on karta et ta oma julguse kaotab. Piaks tale herra kõik jeda kinkima, mis tal esialgul tar-
wis läheb, siis wõiks herra julge olla et tema tööd korrapäraliselt tehtud saawad. Kes oma or-
jade käest rohkem tööjõuudu tahab loota, piab neid muidugi enam tuetama ja awitama. Herra von
* * * jaotas sügisel ja kewadel oma taluperemee-
tele hobuseid töö tarbeks. Kes neile kergel meelel
otja peale tegi sai witsu, jäi aga ikka peremeheks

ja pidi oma uue hobuse eest tubliste mõisa tööd tegema. Talupoeg ilma hobuseta on Eestimaal naeruväärt ja nimetatakse „wabadikuts“ sest et ta ei iseene ega ka mõisa hääks suurt tööd ei wõi teha. Kust piab ta talwel puid ja suwel leiba wõtma? Riisugusel inimesel on arwaste kindel asupaik, sest et tale herra poolt ühtigi maatükikest ei anta, jellepärast rändab ta ümber ja piab ennast päewiliisena toitma. Tartu, Pärnu, Wiljandi ja toistes maakondades, kus palju wabadikku on, piawad nad ka päewade kaupa mõisat orjama. Palju neist ei tee mitte palga eest tööd, mida üksnes julaste kohta üteldakse, waid ainult toidu ja riiete eest. Lätimaal teatakse wabadikkudest wähe. Sarnased tööd ehk orjused mida wabadik mõisale tegema piab, kutsutakse jalapäewadeks. Riisugused wabadikud, päälegi siis kui neid palju on, saawad maakoha hukatuseks, kuna nad taluperemehi wälja imewad ja nende paremaid metsmaid, [Buschland] piisutuse teenistuse eest tarwitawad. Täetakse neid ilma mõisa tööta, siis jünmitab see laisklejaid. Siig palju tööd ei wõi neile aga ka mitte pääle panna, sest et neil maad ei ole ja nad endid ja oma lapsi mitmesuguste asjaajamiste läbi toitma peawad.

Nii nagu hädakorral iga mõisa oma rahwale (wallale) wilja laenuks peab andma, mida mõni auusameeleline mõisnik iseenekestki teeb, ja mida aga talupoeg kohe pääle lõikust tagasi piab maksma; siis on aga ka ihuuseid ja ahnesid herrasid, kes laenu oma orjade käest üleliig suure mõöduga, kasumat-

jutega tagasi võtavad. Aroonu mõisates peab talupoeg, kui ta wilja laenab, üks kuuendik laenu osa kasumaksu maksma. Palju mõisnikka laenavad wilja kasumaksude pääle wälja ja nõuawad siis kahe waka eest kolm wakka tagasi. Sarnane Juudi kasutiskumine on ülemalt poolt küll keelatud, aga siiski tuleb seda sagedaste ette. Paljud talupojad wajuwad selleläbi ikka sügawama wõlgade sisse, ja herra, kes seda teeb, edendab niihästi iseenele kui ka oma alamate waeseks jäämist. Isegi nimetatud „õiguste“, see on seadusliste igaaastaste maksude ehk tšinskiide raha, lina munade ja tõiste sellesarnaste asjade sisse nõudmine, mida talupojad mõisaherrale ehk õpetajale maksma piawad, on kõige kahjulisem ja suurem ülekohus. Weel waljem ja halastamatam on see, kui herrad talupoegi neid päewi, mida nad mõisale wõlgu jäänud, wiljaga tagasi nõuawad, mida talupoegadel muidugi wäga wähe on. Tõeste taewapooletijendaw on niisugune inetu talupoegade rõhumine, kes oma leiba ju muidugi liig raske waewaga piawad teenima.

Seniaegse kujukutamiise pääle on lugeja omale wististe juba kaunis selge pildi Gesticlaste orjapõlwe wäga kurwast seisukorrast saanud. Erapooletu oleku ja kindla tõsiduse näol tahan ma allpool palju häbi- ja halastamata tegusid awaldada, aga selle juures ka mõnda auusat, suuremeelelist ja õiglast ettetuua, mis auu teewad ja kellede nime lugupidamisega ja auustamisega nimetaks.

Tõisi on, ka Mecklenburis, Holsteinis ja

Lausitsis weel orjapõli walitsemas on, aga tal ei ole jääb ammugi enam niisugust kaju, nagu Gesti- ja Liwimaal. Mitte ühesgi riigis ei ole ta hullem ja mitte suuremate rõhumiste ja piinadega ühenda- tud, kui Gestimaal. Inimesed, kes Ahwrikas ja Amerikas olnud, kinnitawad, et kõige kauem orja- põli jääb mitte palju halastamata ja metsikum ei olla, kui Gestimaal. Inimesi osta ja äramüia mõib iga mõisnik, kui seda omale kasuks tunneb olema. Kõik ei tohi talurahwast enam turgude ehk oksjonite pääl ära müia; aga Tallinna ja Riia nä- dalalehtedes luetakse peaaegu igas tüüsis pärisorje ükssikult ja perekondade wiiji müia olema. Ma nä- gin enam kui ükskord päält, kuidas mõisnik ühe oma mõisateenija ehk küla talupoja ilusa hobuse ehk koera wastu ärawahetas. Igal aastal tule- wad Wene ohwitserid, mäekaewanduse ametnikud, wabrikute asutajad jne. kaugelt Aasiamaalt wälja, rändawad mööda maad ümber ja ostawad talu- poegi nekrutideks ja töölisteks. Sääb müüwad ihnuised, rahaahned mõisniku juost hingede müüjad hulgana mehi ära, kellelt isa kellelt wenna jne. ja saadetakse neid kaugele Wenemaale, kus nad oma isamaad, enda naise ja lapsi, wende ja õdesid ialgi enam näha ei saa. Enamiste müüakse küll joodikuid ja tõisi kõlbmata inimesi sarnasel wiisil ära, keda ühtegi tõisi nuhtluse läbi enam parau- dada ei mõi, ja Gestimaa talupoeg ei tunne see- pärast ka kedagi hirmsamat ahwardust, ühtegi hirmsamat nuhtlust, kui äramüümist Wenemaale.

Kui ükski abinõu teda enam sõnakuulmisele ja korralisemale olekule ei wii, siis on see kõigemõjuwam. Aga sellegipärast jääb ta kõige inetumaks teoks, üht talupoega paarisaja rubla eest wõõrale maale, tooreste inimeste kätte äramüüa. Peetakse ikka neegrite kauplemist wäga alatumaks ja põlgamise määrt teoks, aga ma ei tea mitte, kas Liitwimaa inimeste müümine niisama halastamata ja põlgtuise wäärt ei ole. Küll ei leita siin niisugusid metsalisi, kes, nagu Öhtu-India (Amerika) istanduste omanikud, oma orjal, kui ta ärajookseb ja teda jälle finni wõetakse, ühe jala alt ära saewad, ehk tõiste muljutuste (luu katki murdmise) läbi teda ärajooksmiseks kõlbmataks tegewad. Aga palju oleks mõisaherrasid, kes ka niisugusid tegusid tegemata ei jätaks, kui seda aga seadus lubaks ja talupoeg siiski weel tööd teha wõiks. Sagedaste saab waene pärisori süüta ehk pisukeste süü pärast herra käsu pääle mahakistud, pääst finni hoitud ja kahesõrme laiuse kant-sifuga (knuudiga) halastamatalt niikaua mööda selga peksjetud, kuni herra ütleb, et sellest küllalt on. Üks herra von U. . . U, kes oma waljuse poolest ille maa tutaw on ja oma seisuse paremmõtlejate meeste poolt põlgatud saab, lastis kord oma rehepappi, kelle hooletuse läbi üks kuur 500 koorma wiljaga tule roaks oli saanud, nii piitsutada, et tema siiskond kehast wälja tungis ja õnnetu mees järgmisel päewal hirmja walu kätte suri. Raha abil pääsis ta kohtulise nuhtluse alt.

Viimaseil ajal on mõisnikkude mõim küll kau-

niste kitsendatud ja nende käest õigus talupoegade elu ja surma üle peaaegu suutumaks ära võetud; viimase maapäeva otsustuste läbi ka inimeste miinise õigus kauniste kitsendatud. Mõisa ise ei tohi selle uue seadluse järele kellegi päale kohut mõista, waid kõik kuringid seisawad Keiserliste kohtute otsustamise all ja talupoegi, kes nuhtluse wäärt on, piab sinna ära antama. Aga sellegipärast seisawad waesed talupojad kodukaristuse nime all ikka weel herrade wiha ja ka walitsejate ning kubjaste walusa piitja all. Niikaua kui nad õigust omandawad, talupoegi kapi ja kantšiku abil tööl kinni pidada, töölisti oma woliga mõisas laiskuse ja kõlbatuseta oleku eest (selle nime all) karistada, — niikaua kui mitte seaduseks ei tehta, et keegi ilma kohtu otsuseta talupoega lüüa ei tohi keegi lõõkidega tema kallal oma wiha kustutada ei wõi, — niikaua jääwad waesed talupojad ikka mõisa metsalijele wiha märgilauaks, mitte ainult mõisaherrale ja ta prouale, waid ka lastele, ja iseäranis walitsejale ehk kubjale, kes kord Sakslane, kord Gestlane on ja talurahwaga sagedaste weel waljemalt ümber käib kui herra ise. Kumbakiti ei saa aga niipea sündima. Herrad on selle juures nii rahulised, tõist end eest tööd teha ja higitada lasta, et nad iga-jugusid takistusi tee päale ette mõistawad panna, kui ülemal pool midagi talurahwa hääks peaks sündima. Lapsest saadit juba ülekohutuse tegewusega ära harjunud ja uhke walitseja wõimuse mõtetega, ei tule neile meelegi, et asi kõik tõistiti wõiks olla,

„Talupoeg on minu“, mõtlewad nad, „ja mina olen õigusega tema herra. Tema on minu teenistuse tarwis süündinud, selle eest annan mina talle süüa ja wõin temalt nõuda, mis tahan.“

Igaüks, kellel talupoja üle wähegi wõimu on, ei pia ialgi löömisega mõõtu, waid lööb teda nii, kuidas suudab (jõuab) ja kahmab kätte, mis aga juhtub ja wirutab kõige armisamalt kantšiku- ehk piitsaga. Ta ei waata ka sugugi, misjuguist kohta ta lüüa tahab, waid lööb kuidas ja kuhu juhtub ning juuremalt osalt otsekohe ikka wastu nägu. Talupojad kardawad seda ka ja hoiawad sellepärast, kui keegi nende tarwis keppi ehk piitsa tõstab ikka käed filmade ees. Et talupojad hirmsate weriste piitsa- ehk kepihoopide all walu pärast sagedaste käest ära jooksewad ja siis 50 kuni 100 sammu kaugusel armupalumiseks endid põlwili maha heidawad, sellepärast lasewad paljud herrad walitsejad ja kubjad, kui neil enam mingit andeksandmist ega armu nõu ei ole, orja pikali maha sirutada, üks ehk kaks meest põlwili tema pääle minna, kuni ta niipalju saanud on, et herrade ja kubjade wiha ära jahtub. Kõik sellejarnased halastamata teod sünniwad ilma kohtuta ko dufaristuse nime all, ilma et ülemal pool seda teada saadaaks ehk seda järele päritaks. Meeleäraheitmine ja kartus nuhtluse eest ajawad neid õnnetumaid sagedaste enesetapmisele. Ma olen jellest juba ülemal pool näitusi toonud. Siin weel üks. Tuttimäe mõisas tõi üks talunaene oma kirkuõpetajale last matta. Ta oli naese ütelse järele

nälga furnud, sest et mõisaherra tema majale mitte ei olla wilja laenata tahtnud. Spetaja teatab seda mõisaherrale. Wiimane, sellele õige wihaseks saades, lasseb lapse ema oma juurde tulla, teda kinni siduda ja tema silma ees wiiskümmend witsakimpu joolawee sisse ligunema panna, milledega waeft ema järgmisel päewal pidi peksutama. Teda panti kinni; ta leidis aga öösel pääsemise nõu ja pöös ennast ülesse. Teie mõisnikud! Kui palju süüta werd kiskendab teie pääle taewa poole!

Kaske on uskuda, et sarnase haridusega mehed, nagu Gesti- Wiimaa mõisnikud on, niijugused auutumaid ja halastamata tegusid teha wõinud. Aga ometi on lugu nõnda. Ehk nad muidu hariduse poolest küll kaunis kõrgel järjel seisawad, siiski ei tunne nad talupoegade wastu mitte vähematki armu ega halastust. Ja ka nende suost õrnem sugugi, kes niisama kõrgemat haridust saanud, walitseb oma mõisatütruid toorel ja karedal wiisil; lõpmata hull kõrwa- ja piitsahoopisid saawad wiimased nende kõrge käe poolt maitseta. Seda teewad sagedaste ka wäljamaa naesterahwad, kes Gesti- ehk Wiimaaale mehele saawad, ja tähele olla pantud, et need oma tooruse ja halastamata tegudega kohalise maa rüütlisuost naesterahwastest ülegi käinud. Ka tuleb sagedaste ette, et naesterahwad, kui nad lapsest saadik maal on elanud, enda teenijate wastu weel palju waljemad ja kurjemad on kui herrad; ja et mõnes mõisas, mis rüütlisuost lestinasterahwaste omandused on, talupojad weel

palju raskema rõhumise all seisawad, kui herrade mõistes. See näib küll õrnemasu pehme loomu wastu olema. Aga kui meelde tuletasje, et neid juba lapsest saadik on õpetatud orjade wastu kuri olema, siis kaob imestamine ära. Lapsena näewad nad igapäew, misjuguusel ülekohutisel ja halastamata wiisil nende isad waeste talupoegadega ümberkäiwad; nad kuulewad nende õnnetumate hädakisa ja hulumist hirmja witsa- ja kantsitute hoopide all. Ja mõned wanemad on koguni nii mõistmatad, et nad enda lapsi ikka talupoegade peksu päält waatama kutsuwad, et need oma walitsuse wõimu juba maast-madalas saadik tundma õppida wõiksiwad.

Enamiste igal pool saab iga mõisniku laps, niipea kui ta amme enam ei tarwita, omale ühe hoidja tüdrukü pärisorjade seast, kelle üle rüütlijugust laps oma tahtmise järele walitseb ja teda lüüa ja peksta lasta wõib. Lapsi kiidetasje wanemate poolt weel koguni, kui nad juba õige waratselt oma alamate üle waljult ja karedalt walitseda mõistawad. Mõnel õiglasel kodukoolmeistril jookseb jüda jelle juures küll werd, aga mis wõib ta teha? Ta piab waikima ja teeb hästi, kui enesest märkida ei lase, et ta armuliste mõisajaskste tegewuist auutumaks peab, sest kõik muud antasje tale andeks, aga mitte sarnast orjade kaitsemist. Sulgeb ta oma kaswandikkudele toisi põhjusõpetusi anda, kui maal ülleüldiselt pruugitawad on, ehk nende halastust, lahkust, sõbraliist olekut jne. pärisorjade wastu joowitada, siis wõib saja hulgaist üks lord ette tulla,

kus jarnast kodukoolmeisterit ametist lahti ei lasta. On ta kord niisuguste süide pärast lahti lastud, siis on tal raske teist kohta leida, sest et teda siis igal pool talurahwa advokatiks kutsuma hakatakse. Ta peab siis mõnes teises kubermangus omale kohta otsima.

Ja see raudne rõhumine ei kesta mitte 20, 30 aastat! Ei oma terve eluaja piab Gesslane orjaahelaid enese järele vedama, sagedaste ka veel oma wanas hallis eas piitsa ja witsa maitseada jaama — ja ka oma lapsi selle raske ja ärarääkimata rüsuwa orjuse tarbeks üleskaswatama. Ta wõtab seda kurba teadust enesega hauda ligi, et lapsed pääle ta surma kas mitte sugugi ehk ainult liig wähe sellest omale jaawad, mis tema omandus oli. Sulgufeta ja jõuetumalt, teha ja waimu poolest halwatud, langeb ta oma surmad kaaswendade hulka. Tema waranduse üle — aga palun oma eksituist wabandada, — sest seda tal ei ju ei olegi — see on ju tema herra warandus, — tema majanduse ja wara üle walitseb mõisnik üsna oma tahtmist mööda, paneb ta waranduse pitjari alla ehk wõtab ta põllud mõisapõllude hulka, kui need orjapõllud hästi haritud on. Sellest võib näha, mis ahnus ja omakasju püidmine mõiwad teha. Aga kui küsitakse: Kuhu jääb see palju tiidetud Liwi- ja Gestimaa mõisnikkude lahke ja inimese armastaja olemine ning nende haridus? Kas ta mitte iseene kasude pärast talurahwaga pehmemalt ümber käia ei pea katsuma, sest muidu saab talupoeg suurte

waewade, kurwastuste ja murede pärast enneaegu otja? Esimest küsimist olen ma juba ülemal pool wastanud, ja wiimane, mida ka mõisnikude eneste poolt jägedaste arutamise alla wõetakse, kui nende tähelepanemist nende üleliig walju walitsemise järel-
duste pääle juhatakse, on ka fergeste wastatud. Sulk näitu si tunnistawad, et enese kasude ettekujutamine ikka alati nii mõjuw ei ole, kui ta päält nähes peaks olema. Mis on mõisaomanikule küll weel rohkem kahjulikum, kui tema tööliste juremine! Nende haiguste parandamiste ja rawitsemiste eest hoolitakse nii wähe, et Gestlaste arw silmanähtawalt wäheneb. Leiwapuudusel tuetawad mõned mõisnikud abipalujaid talupoegi nii wähe wiljaga, et nad palutud wilja asemel neid piitjutawad (muhtlewad) ja mõndagi nälga surra lasewad, kuna nad wilja ise parem kallhi hinna eest linnadesse ja wäljamaale ära müüwad. Ja peale selle wõib ettewaatlik omakasju püüdmise waele talupojale lõpmata suuri koormatusi pääle panna. Päriss imestada tuleb, kuidas see nüüd nii pisukene, kollase nahafarwaga ja lahja rahwasugu, kes jägedaste nii otjalõppenud on, et kondid igast kohast wälja paistawad, kord nii wahwaste Sakslaste wastu panna wõisunud, enne kui nad allajurutud wõisunud saada. Aga need ei ole mitte nende esialgulised omadused olnud, nimelt tuim ja kõhn olek, waid seda kõik on orjaahelad Gestlaste omaduseks teinud.

Niisugusest raskest orjapõlwest wõib ka aru saada miks Gestlased nii wäga wähe jurma kardawad.

Ta armab surma piisuseks waewaks nende toor-
matuste wastu, mida tale ta pikk walurikas orjaelu
maitseada annab. See on nähtus, mida igalt maalt
leitakse, kus inimestega rõhuvalt ja metsikult ümber
käiakse. Sellepärast julgewadki nad sügisel ja ke-
wadel silmanähtawa surma-hädaohuga õhuteise ja
tergeste murduma jää peale minna, ehk nad küll
selgeste teadwad, et surm nende jalgade all lai-
netab ja palju neist sellwiisil õnnetumat surma on
leidnud. „Kui see mulle surmaks loodud ei ole,
siis ei wõi mulle mitte midagi sündida,“ ütlewad
nad. Nad on ülepea juured saatuse uskujad.
Näitusi sellest olen ma juba toonud. Siin weel
üks. Üks tüdruk, kes ühe käterätiku warastanud
oli, wiiti sellepärast nuhtlemiseks mõisa. Ta kuku-
tas ennast päris külmawereliselt kaewu. Õnneks
wõidi teda weel elusalt weest wälja tõmmata ja ta
tunnistas, et ta surma läbi hirmu ja walju nuhtluse
eest tahtnud pääseda. Tema meelest oli surm ter-
gem, kui walusad kapi- ehk piitsa hoobid — Ka
tõisi sündandlõhestawaid sündmusi toob mõisnikkude
mestlik ja toores walitsemise meel. Ühel mõisnikul
oli pärisori, kes ta maalida oskas. Ta kaskis
teda oma wappi, (õuemärki) enda tõlla peale maa-
lida. Mees wõttis kõik oma mõistuise ja jõuu kogu
ja arwas, et tal on korda läinud, oma herra käest
hääkskiitnust teenida. Aga kui armuline herra tema
tööd nägi, oli see temale nii wastumeelt, et ta maal-
rit pikali wijata ja nii kaua wemmeldada laskis,
kuni ta hinge heitis. Asi ei tulnud mitte kohtu

ülekuulamise alla ja mõisnik jäi nuhtlemata. Nii teeb orjapõli waimuanded palju enam kahjulikuks kui kahjulikuks ja rikub kõike tegewuse himu. — P. . . mõisas oli baron v. J. . . le üks pottisjepp, kes omas ametis wäga osaw tööline oli, aga wähest wähete wahel liialt wiina tarwitas. Melipühil, aastal 1791 ei olnud teda kolmel päewal mõisas näha. Baron laskis teda seepärast taga otsida ja ähwardas teda peksuga, kui ta mitte mõisa ei tule. Wiimaks tuli ta ometi kahe päewa pärast mõisa ja talle taheti ihunuhtlusest anda. Külmawerelikult wõttis ta kellegi käest nua ja pistis sellega omale kurgu. Teda wõidi weel terweks teha ja ta tunnistas pärast, et ta jellwiisil nuhtluse alt tahtnud pääseda. Üks teine mõisaherra reisis ära ja andis naesterahwale, kes loomade üle waatas, käsku, et tema äraoleku ajal igal nädalad nii ja niipalju wõid, piima ja juusta pidi kogutud saama. Kui ta tagasi tuli ja ette määratud hulka mitte eest ei leidnud, laskis ta õnnetumat naist, ilma et ta wabandust kuulda oleks wõtnud, posti külge kinni siduda ja niipalju witsjadega peksta, et weri wjane mööda teha alla woolas ja õnnetu peksu kätte peaaegu jurnud oleks Mis ma siin mõisnikkude talupoegade kohta rääkinud olen, käib ka, vähemal määral, õpetajate talurahwa (kirikuwaldade) kohta. Et õpetajatel peaaegu niisamasugune õigus on, kui mõisnikudelgi, siis ei ole sugugi tarwis imestada, et nende talupojad niisamuti orjuse iffe all ägawad, kui tõijedgi. On ka inimeste armastajaid õpetajaid,

kes talupoegadega fergemal wiisil ümber käiwad; aga ma tunnen ka mõndagi, kes orjade wastu nii-
sama halastamatad ja metslikud on, nagu kõige
kurjemad ja waljumad mõisaherradgi.

Orjapõli on ka selle põhjuseks, et Gestiased,
kes looduse poolest muidu kaunite waimuannetega
wälja on ehitatud, weel nii madalal hariduse jär-
jel seisawad. Nad õpiwad mõne wäikese juhatusjega
tihhti iseenesest, ilma wähema õpuseta, kunstid ja
käsitööd ferge waewaga kätte, ja iga mõis on tun-
nistusjeks, et nende seas palju muusikamehi, aednikka,
tislerijid, kangruid, kingseppe, rätsepaid ja osawaid
kõkkasid on. Nad on luuletajad, waimurikkad, osawaid
pilkajaid, ülesleidjaid, kui neil pisutki waba aega on
ja kui nende waim mitte ülemäära koormatud ei
jaa. Wäga osawalt mõistawad nad iseäranis oma
mõisaherrade ja õpetajate loomust (iseloomu) fir-
jeldada. Tallinna Gesti firikus tegi kord üks õpe-
taja jutlust, kes Gestikeelt mitte hästi ei mõistnud.
Pärast Jumalateenistust küüsis üks linna kodanik ühe
talupoja käest, kuidas tale õpetaja jutlus ka meele
järele olnud? „Oh,“ oli wastus, „Jumala sõna on
ikka kallis ja hää, mis otjult wõime meie waesed
inimesed selle üle anda! Aga pool Sakjakeeles peab
firikherra meile jutlust teinud olema, sest meie ei
saanud paljuist sõnadest aru. Nad ütlewad seda
igakord, kui üks õpetaja neile meeltmööda ei ole.
Ja nii hammustawalt, tihhti ka pilkaw-naljafalt awal-
dawad nad enda arwamist ja räägiwad nagu Hom-
mitumaa elanikud piltides ja wõrdlustes. — Ka

nende kunstiosatvus on imekspanemise väärt, sest nad teevad oma maja- ja põlluriistad ja tööriistad ning riided enamiste ise. Sagedaste mõistab üks inimene mitu ametid ühekorraga; ta on tisler, treial, potisepp, ehk habemeajaja, kingsepp, kunstlik riidekuduja ja sepp üheskoos. Paljud teevad ka nii hää töö, et nende Sakslad sagedaste Sakslasi ei tarvitagi ja neil töö eest midagi tarvis maksta ei ole. Jah, kui aga jeda äraneetud pärisorjust vahel ei oleks ja kõike osavuse ja ettevõtte waimu magama ei uinutaks. Alga waene talupoeg ei saa oma osawa töö eest muud, kui wiletjat söömist ja joomist, riidet ja tükk põllumaad — peksta weel päälekauba. Tema käest ei küsita kunagi, kui kõrget hindu ta oma töö eest nõuab, waid tale antakse aga material kätte — tee ruttu walmis! Maksmise ajemel saawad nad oma töö eest tihti keppi ja piitsa maitseada. Kui tale midagi ta waewa eest antakse, siis peab ta jeda juureks kingituseks ja tänab tuhot korda selle eest. Kes teda waejekest siis ka palgasaamisega on harjutanud! Ilma mõisaherra lubata ei tohi ta kellegile wõõrale tööd teha, et enesele midagi teenida võiks. Üks tisler tõi kord pool tojimat imeilusaste walmistatud toolisid mõisa. Ta jai herra käest kiitust ja palk? Misjuguks ja jeda piad? Palk oli järgmine mõisaherra ütetus: „Wõid minuga ühes mu riidessepanemise tuppa tulla!“ Misjugune kõrge anu ja juurmeel ning arm! Kas ta siis muud midagi ei jaanud? Nii küsib ehk wahest uudishimulik lugeja

Ei, — jest herra oli tale ju materialli annud!

Gestlased ei ole mitte ilma muusika tundmiseta. Ma tahan selle juures arvamata jätta, et nad kõigi oma lõbustuste juures, ka wiljalõikamise juures — meelelahutuseks torupilli tarwitawad. Sarnast tahtmist on iga wähese haridusega rahwa juurest leida. Mõned awaldawad aga ka kõrgemaid waimuandijid ja kõitsjugusid rõõmusid. Üks talupoeg kuulis kord, kuidas üht Mozarti Sonate Fortepiano (klaweri) pääl mängiti. Ta astus lahtise akna juurde, kuulatas mängu suure tähelepanemisega päält ja andis mõnesuguste imestawate näoliigutustega oma häätskiitmist ja rõõmu mängu üle tunda. Ta tuli siis, luba jaades, tuppa ja kuulas ikka suurema ja põnewama tähelepanemisega päält. Kui Sonate lõppenud oli, hüppas ja kargas ta ja hüidis: „See on taewaline muusika, ni piawad inglid taewas laulma. See mänguriist on tuhatkorda parem kui torupill.“ Sellepääle joonis ta, et Forte-piano lahti tehtaks — ja kui ta joowi täideti, filmitses ta suure uudishimuga mänguriista ehituse wiisi. Selljamal mehel on kodus üks kahe-kõitskümmne keelega kannel, mida ta enesele ise walmistanud on, mille pääl ta kõitsjugusid Gesirahwa wiisijid ja tantsutükke mängib. —

Kui Gestlane enam elustamist jaoks, wististe wõiks ta omal isewiisil palju tööd teha. Wäga kunstlisi töösid ei wõi muidugi tema lapsekingades fõndiwa waimu poolt loota. Aga jeda oleks tarwis ainult äratada ja ta wõiks imetspanemise wääirli-

jelt edasi jõuda. Nüüd on kõik, mis ta teeb, weel lihtne ja loomulik; töönõud mida ta oma wälimise asjade walmistamiseks tarwitab, näitawad oma ehituse wiisid weel oma ülesleidja esimesi ettekujutusi, mis endid üsna lihtsa arusaamiste pääle põhendawad. Kangaspund (kangatelled), mille pääl iga maja oma jämedat kui ka peenemat linast riidet ja niiminetatud „wattmanni“ walmistab, on tema kõigeparemad ja kunstlikumad riistad, ja selle käsitööga ühendab ta weel kangru, tisleri, puusepa, müürijepa, sepa ja kõigi töösid. Elutarwituste puudus sünnitab ikka hariduse puudust. Sellepärast ei ole sugugi imeks panna, kui Gesticlased hariduse poolest haritud rahwastest mitu sada aastat tagapool seisawad. Kehkendada ja kirjutada mõistawad õige wähe Gesticlasi. Küll on mitmesse kohta koolikoolmeistrid ametisse seatud, aga talupojad, kes oma lapsi kahe kolme ja mitme penikoorma kangusele kooli pidiwad saatma, on liig wähesed neile piisutki õpetust muretsima ja juuvel ei saa paljude tööde pärast kooli pääle mõteldagi. Koolipidajad on enamiste wanad, elatanud eesticlased, kes, et mitte nälga ei sureks, selle kõrwal weel mitmesugusid kõigi käsitöösid piawad, ja rõõmsad on, kui lapsed piisut lugema ja katekismuse wiisipäätükki päha õpiwad. Enamiste jääb laste õpetus ikka väga wähesese haridusega wähenemate eneste hooletseks. Sellepärast näebki selle rahwa waimuharidus väga haletsemise wäärt wälja ja rumalus ning ebausik lähewad põlwest põlweni ikka wanal wiisil edasi. Mõisnikud näewad seda ka

häämeelega ja püüawad seda koguni weel suurendada, niipalju kui wähegi weel wõiwad.

Et Gesslaseft midagi saada wõiks, kui ta oma waimuandisiid wälja harida ja seega täiendada wõiks, seda tõendawad nii mitmetki näitused. Raskweres elab praegu maamõõtja Frey, jündimise poolest Gesslane, kes juba lapse eas iseäralist himu mehanikaliste tööde, joonistamise ja muusika kohta awaldas. Ta waatas kodukooliõpetejate järelt mõndagi salajalt ja õppis ise kirjutama. Et ta ka omas teenistuses hoolas ja truu oli, tintis tale herra, kes ka üks auusameeleline mõisnik oli, wabaduse, lastis teda linnas õppida, iseäranis matemaatika teadust ja nüüd on ta kõigeosawam maamõõtja. See on igapäine asi, et need teenijad, keda kodukoolimeistre ja riitlisuost laste teenistusesse pannakse, peagi kirjutama ja joonistama õpiwad, kui nad piisutki juhatusi saawad, ja mõned saawad seda koguni palja päält nägemisega kätte. Need, kes seda wõiwad, on oma oskamata kaaswendade wastu uhked, — tunnistus et nad mitte ilma auutundmuseta ei ole. Et juurem osa Gesslasi auu ja häbi wastu tuimad on, tunnistab paljalt, et nende auutundmisi ialgi elustada pole püütud. Muusameelsed õpetajad on mulle tõendanud, et Gesslased oma loomulisi waimuandeid väga hästi teiste Europa rahwaste omadega wõrrelda wõiwad. Aga et see piinatud rahwas weel nii haritud ei ole, nagu ta olla wõiks, ei ole mitte tema oma, waid ta rõhujate süü. Keiserinna Katarina II astus juure sammu talurahwa

julgustuseks ja enese lugupidamiseks, uut seadlust väljaandes, et talupojad ka kaaskohtunikud (Beisiger) kõrgemates kohtudes võivad olla ja et nad kohtunikudega ühes oma kaebealuse kaaswenna asju diendada võivad. Kohtunik on ikka mõisnik ja sekretär Sakslane. Aga mõisnikud mõistavad seda kaunist seadlust nii tühiuseks ja mõjutumaks teha, et Gestlaste haridusele sellelabi vähemutki hääd ei tule. Ehk küll jarnasel talupoja juost kaaskohtunikul midagi võimu ehk mõju ei olnud, (sest 1767 aastast saadik on see uus seadlus jälle ära kaotatud) siiski mõis ta ometi seadlusi talurahwa seas rohkem tuttawaks teha. Aga ka sellestki on Gestlastele küll, kui nad näewad, et neile seda auu antakse, uhke Sakslase kõrwale istuda ja tema kõrwal hääle õigust omandada. Talupoja juost kaaskohtunikute seisukord on niihästi wähe lõbus kui uus. Neid põlatakse niisama, nagu nende tõisi kaaswendasidki. Neile ei pakuta tooligi, waid nad piawad ühe iseäralise pingi pääle istuma ja küsitakse paljalt seaduse wormi järele ka nende arwamise järele. Nad piawad pitseerimise tarwis küinla põlema panema, mõisniku juost meeste ja sekretäri mantlid seljast ära wõtma ja tõisi jarnaseid madalaid teenistusi toimetama. Kas niisugusel wiisil haridus ja enese lugupidamine edendatud võib saada?

Et lugeja wähegi selget pilku sellest mõiks saada, kuidas Gestlane oma herra ees seisab — ja ka tema kõnewiisi tundma mõiks õppida, kuidas ta oma herraga kõneleb, seda katsume allpool korda saata. Tema wastused on mõnikord nii kummalised ja sellejuu-

res ometi nii kentsakad, et suure waewaga naeru pidada wõib. Ta räägib häämeelega ringtees ja teeb hommikumaa wiisil asja sagedaste juuremaks, kui ta tõeste oli. On näituseks keegi lüüa saanud, ta tuleb seda mõisaherrale kaebama. Ta astub tuppa, pärast seda kui ta juba maja eeskojas müüti pääst maha wõtnud ja enne tubliste kõhatanud on, paneb käed risti ehk hoiab nad ripakile, ei räägi sõnagi ja jääb soolasambana ahju ehk ukse juurde seisma, kuni herra temaga rääkima hakkab:

„Mis ja räägid? Mis ja tahad?“

Talupoeg: „Sumal teab, armuline herra!“ (Selle juures jägab ta kõrwatagust, wiis, mis kõigi siit talupoegade seas pruugitawaks saanud ja mida nad ikka siis tarwitawad, kui nad Sakslasega räägiwad.)

Herra: „Noh, mis ja siis tahad?“

Talupoeg: „Mull oleks küll midagi herrale teatada, kui aga kuulda wõtate.“

Herra: „Noh, siis räägi. Ütle mis asi on?“

Talupoeg: „Meie külas ei wõi enam keegi elada.“

Herra: „Kuidas nii?“

Talupoeg: „Aru Jüri möllab ja mässab nagu hull, pekjab ja lööb jurmiks, keda aga lätte saab. Sumal teab, mis tal wiga on, mina sest aru ei saa.“

Herra: „Mis ta siis tegi?“

Talupoeg: „Sumal paraku, mis ta tegi! Ta tuli nagu mõrriufas mu kallale ja oleks mind kohe jurmiks löönud, kui ma ta käest mitte ei oleks ärajooksta saanud. Peksnud on ta mind nii, et liha lunde päält maha langeb. Waadake aga.“

Nüüd tõmbab ta ilma pikema järele mõtlemiseta püüsid jalast ära ja näitab häbita neid muhkusid ja haawu, mida ta saanud ja tõendab, et ta täht ega jalga liigutada ja mitmel päeval tööd teha ei wõi. Ja nüüd teeb ta weel ühe laialihe kirjelduse löömise algamisest ning põhjustest ja ei lõpeta enne juttu, kui herra ütleb, et sellest külast on.

Rahwas on alalise ümberkäimisega Sakslaste ja Wenelastega palju oma esialgulisest loomust, wiisid ja kombeid muutnud. Kui palju ei ole nendest Saksa haridust wastu wõtnud, iseäranis mõisa teenijate seas? Need piawad endid Saksa herrade järele harima, ka sagedaste Saksa keelt rääkima õppima, mis suuremale hulgale ka sugugi raske ei ole. Nende käest tulewad need wiisid ja kombed ka küla talupoegade seka. Need teewad neid järele ja kaotawad sellwiisil oma esialgulisi kombeid. Ja kui palju Saksa, Rootsi ja Wene werd ei ole aasta sadade jooksul selle rahwa hulka segatud! Ühe sakslane leiab oma kõigesuuremat rõõmu wärske ilusa Gesti tüdrukute juurest, kui ta teda kaelustab. Kes läheb ja küsib järele, kui palju kasulapsi (sohi) Gestimaa herradel on!

Haritud olekut, ilusaid kunstisid ja sügawat teadust, suurt tarkust jne. otsitakse ühe rahwa juurest ilma asjata, kes walju orjaille all ägab ja ainult põllutööst, kalapüügist ja loomakaswatamisest elab. Keel on weel liig waene ja wäha haritud, aga sellegi pärast kauni ja ilusa kõlaga. Nende loo-

mulised omandused ja waimuanded, arusaamise jõud, õpetamise ja õppimise himu ei ole looduse poolt mitte hooletusesse jäetud, kui neid aga paremini wäljaharida wõiks. Ma olen juba näitusi toonud, mis minu tõenduse eest seisawad, neist kes ise rehkendama ja kirjutama on õppinud. Nad warastawad walgufiirusega Sakjamaa käsikirjastelt, paljalt päälnägemise abil, nende kunstist midagi ära, seepärast ei salli need ka, et nad nende tegewust päältwaatawad. Mõne nädalaga õpiwad paljud lugema, kuna nad enne A B C'dgi ei mõistnud.

Nad on julged ettevõtjad ja esimesed jonni-ajajad. Missugused hääd soldatid oliwad nad Rootsi walitsuse all! Kes mereääres elawad, need on ikka hääd laewamehed ja madrused, sellepärast teeniwad ka mitmedgi Tallinna laewade pääl, kes Lübeckisse sõidawad. Ilma vähemagi teaduseta julgewad nad kaugele mere pääle sõita. Pääst mõistawad nad suured sammad wälja arvata ja pikade keppide pääl mõistawad nad imestamise wäärt wiisil suured ja tähtsad asjad alalhoida, jagedaste palja märkide waral, ilma armude ja tähteta. Mis neile liig kõrge, tume ja arusaamata on, seda imestawad nad ja wõtawad külmawerelise „hm“-ga ehk pääraputamisega vastu. Asju, millede tarwitamisest ja kasust nad kohe, filmapilgul, aru ei saa, panewad nad wäga vähe ehk mitte sugugi tähele.

Et nende auutundmus küll juba sügawalt jalgade alla on tallatud, siiski on ka kordasid ette tulnud, kus Gesslane oma auutundmust mitte misti

hinna eest haawata ei lase. Üks kroonumõisa rent-
 nif nägi kord üht ilust talutüdrukut ja pakkus tale
 palju raha ta neiulise auu eest, (kui ta seda tema
 himudele ohwerdaks). Aga kui see midagi ei mõ-
 junud, ahwardas ta teda. Wahwa tüdruk ei hoo-
 linud ka sellest ja lükkas pakutud sõpruse suure
 põlgusega tagasi. Siis laskis mõisnik tale palju
 piitjahoopisid palja selja peale laduda. Aga tüd-
 ruk jäi siiski kindlaks ja ei annud tarwawäärtki
 järele, nii et mõisaherra wiimaks isegi tema kind-
 last ja wanumata meelest aru sai ja ütles: „Ma
 usun, ta kannatab weel jada hoopid ära, enne kui
 ta alla heidab.“ Üks niinimetatud mõisa noorherra
 läks kord oma isa mõisa metsa jalutama, kus ta
 ühe ilusa talutüdrukuga kokku juhtus. Ta awaldas
 kohe püüdi selle puhtuse rõõwimiseks. Aga tüdruk
 lükkas ta rõõwipüüde südikalt tagasi — ja kui jun-
 kur liig pääletungiwaks sai, ahwardas ta tale heina
 hanguga sisse pista, nii et ta ära pidi minema ja
 tüdruku rahule jätma. Üks teine mõisnik tarwitas
 omale ikka, kui ta sauna läks, oma talutüdrukuid,
 üht teise järele, pesejaitks, kus ta nende puh-
 tuse oma lihahimule ohwerdas. Üks nendest, kelle
 kätte järg tuli ja kes oma herra kurja nõu ette
 ära aimas, wõttis omale terawa nua ligi, millega
 ta herrale, kui see ta päale tungis, nii sügawalt
 kehasse torikas, et see saadud haawasse suri. —
 Kolowere grahwil . . . oli ikka see wiis, et ta
 alati oma kuisarile selga wõmmis, kui see mitte ta
 tahtmise järele hobuseid küllalt kiirjooksule ei wõi-

nud toimetada. Kord sõitis niinimetatud herra jälle jellesama kutsariga Tallinnasse. Tee pääl tagus ta ifka wanal harjunud wiisil kutsarile ühtesoodu rufikatega selga, et see hobuseid rutema jookšule ajaks, Kutsaril, kes juba küllalt teinud, mis wõinud, kargas süda täis, hüppas pukilt maha, tõmbas herra karmupidi tõllast wälja ja uhtas ta naha tubliste täis. Kui wiha jahtunud oli, tõstis ta herrat, kui takukoornalt, jälle tõlda. Sinna lähedale jõudes andis herra kutsarile päälegi weel kümme rubla, selle tingimisega, et ta juu piaks. Sellest wõib ta ühtlasi näha, kui wäga suurel mõõdul herrad talurahwa poolt segadust kardawad tulema. — Major v. Sandwich oli oma teenijat, kes herra waljuse põhjusel ära oli jooksnud, wiststege peksta lastnud, ja teda talupojana lühikesteks tehtud juuststega (paljaks aetud pääga) küllasse tööle pannud. Ta haawatud auutundmus sundis teda oma herrat, kui see jahi pääle läks, pöösa tagant maha lastma, nii et see filmapilk surnud oli. Süüalune jooksis ära, endis ennast aga pärast wabatahtliselt Tallinnas ülesse, — ning oli enne kaaswendadel ütelnud: „Mina olen teie suure rõhujaja ja kurnaja surmanud ja teid temast wabastanud, minuga tehtagu, mis tahetaks!“ Kui ta oma ettewõtet ühe tõise maakoha talupoegadele oli teada annud, oliwad need ütelnud: „Nii on õige. Kui sina seda koera maha ei laise, siis saab mõni meist seda tegema.“ Kadunud major oli igal pool suure piinajana ja rõhujana tuntud. Ta lastis talupoegi mõnikord tühiiste ja

tähtsuset aegade pärast hirmsal kombel piitsutada. Seda, kes teda maha laskis ei ole ta ialgi tõistiti kui punase pääga koeraks nimetanud, sest et sellel punased juuksed olivad. Metsalijest inimene sai selliviisil oma teenitud palka. See asi mõjus sel ajal suurel viisil mõisnikude peäle. Nende kartus ei olnud sugugi vähem, kui Brantslaste hirm mässamise ajal!

Gestlaste seisukord jaab omas täies hirmsas kujus veel enam silmapaistvamaks teoorjuse ja maksude läbi, mida see piinatud rahvas lapsest saadik, piitsahoopide all, mõisale piab tegema ja maksma. Tema terve elu on üks pikk raske tööpäew, mille kasu aga mõisaherra kotti läheb. Ta tunneb, peäle joobnud meele rõõmu, ka pühapäewal wähe tõisi kosutusi ja ainult raskusi. Tema oja on nalg, mida ka kõige miljariffam aasta waevalt kustutada suudab, sest et jaak ju kõik enamiste mõisaherra kätte lähab. Tal on küll põllud ja eluhoone, aga selle jaoks piab ta suuremalt osalt oma piinajale ära andma, ja elumaja võib ta ainult niikaua omaks nimetada, kuni mõisaherral meelde tuleb, teda säält wälja ajada ja kohta tõise kätte anda. Inimese sugu ehmatab ja tundmused hakkawad mässama, kui nende õnnetumate koormatusi näha, kuulda, lueta — ja ometi ei ole — oh misjugu walguga ma seda kirjutan, — niikaua, kui üleüldist parandamist ette ei wõeta, veel niipea kergendust nende waeete hääks loota. Mõisnikude kasud on nii kõwaste rõhumi ja sundmu-

sega ühentatud, nad on sellejuures nii kindlas seisukorras, et niipea muudatuft loota ei ole. Kui talurahwa õigustest ja kohustest juttu on, siis naerab uhke mõisnik, ehk piab seda kes jarnast asja tale meelde tuletab, narriks. Talupojad on tema omandus, kellega ta teha võib mis tahab; nad on üksnes tema rikkuse edenemiseks jündinud. Kohused ja õigused, see on: et talurahwast mitte ei pahandataks ja temale ülekohut ei tehtaks, on mõisniku meelest arusaamata asjad, sest talupoegade wastu on kõik teha lubatud. Sellejärele võib mõisnik talupojale niipalju koormatuft pääle panna, kui ta aga hääks armab, ning teoorjust ja maksusid nende käest oma tahtmise järele nõuda.

Arwa on talupojal aega oma põldu harida. Ilusatel juwe ilmadel piab ta mõisa tööle minema ja wiletsamad ilmad oma põlluharimiseks tarwitama. Sellepärast on ka üsna loomulik, et ta põllu päält waewalt poole oja seda saaki saab, mida ta saada võiks ja õige pea juba puudust tundma peab hakama. Ta peab herra juurde wilja laenama ehk kerjama minema, ja see sünnib enamiste juba märtsi kuul, kus tema kogu wiljawarandus otja on lõppenud, jõödud, müitud ehk mõisa magasini=aita ära on antud. Peaaegu igapäew käiwad talupojad mõisas abipalumas ja oma puudust kaebamas. Ühel puudub seeme, tõime tarwitab hobust; kolmandal on ta eluhoone ärapõlenud; neljandal on lehma tarwis; wiierendal on naene ehk laps surnud ja tarwitab surnumatmiseks raha; kuues kaebab mõisa=

walitseja ehk opmanni pääle, kes suurte wõlgade pärast mõisale — kõik ta warandust tahab ära wõtta jne. Mõisnik peab alati laenama ja wähe talupoegi on olemas, kellel mõisale mitte niipalju wõlga ei ole, et eluajal wõlast lahti wõiksid saada. Kui suurel määral see rahwa julgust tahandab, see on ilma näitustetagi selge. Palju herrast ei taha ega soowigi seda, et talupojad neile wõlgu ei ole, waid püüawad kõigest jõust asja niikaugele ajada, et talupoegadel nendega ikka tegemist ja wõlga peab olema. Kui ta aga milgi wiisil wõlgadest lahti on saanud, siis on tal asja karta, et herra tema maa käest ära wõtab, omale peab ehk teisele annab ja teda ühe wiletsama maatüki pääle elama paneb. Küll on üks eestiri olemas, milles talupoegade teoorjuse ja maksude suurus selgeste ära määratud on. Seda kutsutakse wafuraamatuks. Aga kui talupoegadel herrale niipalju wõlga on, et seda ialgi tasuda ei wõi ega suudeta, siis seisawad nad kõigeraskema sundmuse all, ja kui need midagi ei aita, siis wõib mõisnik neid ükshikult ära müia ehk wahetada.

Müid on tarwis meil veel seletada, mis Gesti laste mõisa orjus ja maksud tõeste on ja kui kaugele mõisa herra wõimus selles tükis ulatab. Need on peaaegu igas mõisas, sellejärele kuidas herra juhtub tahtma, isesugused, sest seaduslised määrused on küll olemas, aga neid ei peeta. „Kel' wägi sel' wõimus,“ see on siin ainuke juhtnõör. On teegi mõisnik ühe uue tegemise ülesleidnud, mis

kauniste kasu toob, ja saab ta tuttavaks, siis teevad seda naabrid järele ja mõne aasta pärast on see üle Gestimaa viisiks muutud. Kas see töö talupoegade ja nende hobuste jõu kohane on, selle järele küsitakse arwa. Igal mõisaherral on voli oma rahvalt kõiki töösid nõuda, millest ta kasu saada loodab — ja talupoegade kaebtusi selle üle Keiserlistes kohtudes võetakse arwa kuulda. Talupoeg kannab ikka süüdi ja ta kaebtused liukatakse tagasi, sest kes on Baltia kohtute liikmed? Ikka jällegi Sakslased, mõisnikud. Ja päris imestada tuleks, kui need talupoegadele kohtus õigust mõistatfiwad, teekfiwad. On talupoeg mõisniku pääle kohtusse kaebanud, siis saab ta mõisas selle julguse eest peksta, muidugi mitte kohtu, waid mõisaherra hääks arwamist mööda, et ta jarnast asja tõineford enam ettewõtta ei julgeks. Sellepärast võib mõisaherra talupojaga teha, mis tahab, ta warandust müia, omale pidada ehk ära kinkida. Suwel piab talupoeg nädalas wiis kuni kuus päewa hobusega mõisa tööd tegema ja selle tarwis enesele ning hobusele toitu ligi wõtma. Muidugi ei wõi ta jarnase raske orjuse kõrwal oma põldu korralikult harida. Talwel piab waene piinatud Gestlane herra käsu pääle kõigehullema ja külmemä ilmaga, tormi ja lumesao käes, jagedaste 10, 20 ja enamgi penikoorimat mõisniku kaupa wedama ja nimelt Narwa, Tartusse, Riiga, Tallinnasse ja Peterburi: wilja, põletatud wiina puid, linu ja kõigi põllusaadusi (produktifid). Kui palju saawad sellejuures waeje-

teised tühja kõhtu kannatada ja külmetada! On fetramise aeg, mis terve tali läbi wältab, siis peawad talunased ja tüttred mõisale fetrama (fehrama), nii palju ja niikaua kui armuline mõisaproua soowib; neid kutsutakse selle asja pärast jagedaste 50—60 hinge mõisa, ilma et selle eest süia ehk wähematki maksu saaksiwad; nad piawad seda mõisakohusena (wakumaksuna) tegema. Pääle selle piab iga talupoeg igal aastal weel palju kindlaid maksusid mõisale maksma: wilja, kanu, mune, linu, hanesid, aia-wilja ja ka koguni seatud arw kormisid, nii et ma sugugi liiale ei lähe, kui ütlen, et mõisnik tõeste oma rikkalikult kaetud laua taga talupoegade liha, werd ja higi sööb ning ennast sellega nuumab. — Suwel, kui heina- ehk lõikuse aeg kätte on tulnud, käseb herra talupoegi niisugustel päewadel mõisatööle tulla, mill ilmad kõige ilusamad on. Külmad wihmased ilmad on talurahwa põlluharimise päewadeks määratud; sellepärast ei wõi sugugi imestada, kui tema hein heinamaal mädanema läheb sest et tal mõisatööde pärast ju wõimalik ei ole, oma heina õigel ajal ära koguda. Misjuguise werise ju damega peab ta seda päält vaatama!

Meie oleme kord ütelnud, et talupoeg nii ja niipalju päewi mõisas tegu piab tegema. Aga kuidas piab ta seda tegu tegema? Dale antakse mõisas tükk maad kätte, mida ta päewas ülesküündma piab, mis jagedaste nii suur on, et sellega keegi ühe päewaga walmis saada ei wõi. Ei saa aga waene talupoeg sellega walmis — noh, siis on ta

laisk olnud ja piab tõistel päewadel järele tegema, see on: äratajuma. Kas ei aja see asi wägigi jüdanit waljemalt tufjuma? Seadusi on ka olemas, mis teoorjuse suurust ära määravad, aga neid ei panda tähele, ehk need on jälle niisugused, et mis üks paragrahw lubab, seda lükkab tõine jälle ümber.

Pääle selle piab iga peremees ka weel jalainimesi mõistatööle saatma ja nimelt: linu lõugutama, loome hoidma (karjakorrad), erneid peksuma j. n. e. See töö ei taha mitte kuidagi ega kunagi lõppeda ja nii tuleb jägedaste ette, et taluperemees neli kuni wiis inimest mõisa tööle piab saatma, neile päälegi weel toidust ligi andma. Ünn sellele peremehele, kes oma tööd paari inimesega saab toimetada. Sügisel piawad jalatöölised marju, seena, pähklaid jne. korjama — ja ka armuline proua mõistab neid tarvitada ja paneb mehi mõisa lundasid tegema, wilja puude küllest maha wõtma jne. naesterahwad piawad kapsid lõikama, kartulid üleswõtma, pesema, linu lõugutama, willu kraasima, ketrama jne. ja kui seda kõike mitte nende tahtmise järele ei tehta, siis on knuuti ja wemblaid palgamaksmisjeks küllalt olemas. — Üks pärisori, kes käsitöölisena tööd teeb, peab seaduse järele 20—25 rubla mõisaherral aastas maksma; sellegi pärast on wiimastel woli teda igal ajal enda tööle kutsuda, olgu ta kus tahes, ja ainult -- palja kõhutäie eest, Tüdruk, kes luba on saanud linnas teenida, piab kõik ehk pool osa oma palgast mõisale ohwer-

dama. Sarnase sündmusega on tihti ka abielu-inimeste lahutamine ühentatud, mõnikord väga kaua aja pääle. Mees teeb siis mõisafakste kasuks ja jõutaks saamižeks tööd ja naene piab vaatama, kuidas oma lapsi toita võib; muidugi saab ta siis peaaegu iga päew tühja kõhtu kannatama. Selle pärast näewadki palju wanemaid oma lapsi rahulisel meelel ja külmawereliselt surma ja saadawad neid ilma wähema leinata hauale.

„Parem nüüd kui pärast, mill ta palju leiba oleks jõonud,“ — Sellest tulebki selle rahwa salaline ja tige olek, sest et nad iga päew kõiksugust ülekohut piawad kannatama, ilma et selleüle oma rahutumad olekut tohiksid awaldada. Sellepärast ei hooligi nad mingisugusest kasulikest uuendusest, sest nad teadwad, et kui nad sellest uuendusest kasu hakkaksid saada, siis mõisnikud seda omale kujuksid.

Tõine ja jällegi väga rõhuv rasкус on sage hobuste juremine sügisel, mida raske mõisatöö sünnitab. Et omale jälle uut hobust muretšeda, piab talupoeg oma Sakstelt selle tarwis raha laenama, seega siis wõlgasid tegema. Pääle lõikest antakse aga kõhe maksmise tähtaeg teada ja kui ta selleks ajaks wõlga ära ei maksa, siis tuleb talle kõwa ihumuhtlus. Aga et tähtaega pidada, piab ta oma põllusaadusi sellajal, mill nad wähke maksawad, poole hinnaga ära müüma. Ja siiski piab ta mõisale pääle selle weel raha, rukid, otre, kaeru, lambaid linu, kanu, wõid, mune, raswa, kottiji jne. umbes

40 rubla väärtuses maksma. Aga kui ta seda täita ei jõua, kas arwab siis lugeja, et Gestimaa herrad piitjate ja wemmalte poolt waesed on! Tõeste, õnnetumat inimest maailmas ei ole, kui Gestimaa talupoeg on. Ja jarnaseid ülekohtu tegusid, (orjust) ja maksusid nõuawad ka hulk õpetajad. Nad nõuawad niisamasuguse waljusega enda kirikliji maksusi wõi kohusid jisse ja koormawad neid niisama töötegemisega, nagu mõisa herradgi. Ega nad siis neis tükkides mõisa herradest maha jääda ei taha, et nad mune, linu, wilja jne. nende käest ei nõua! — Sina armas Jumal! Ka wiimast üdi tahetakse talupoegade seesst wälja imeda. Mis mõisa neile weel järele jätab, seda piawad nad õpetajale andma, Õnneks ei ole aga ometi kõik õpetajad niiugused metsalised. Nende seas on ka mehi, kellel auus ja inimese-armastaja süda rinnus on; nagu näituseks praost Glanzström Mihkle kihelkonnas ja tema mõlemad wennad Paides ja Jaani koguduses, õpetaja Schwabe Radrina kihelkonnas ja õpetaja Hupel Põltsamaal.

Maks mida talupojad pääle teoorjuse mõisnikule piawad maksma, on järgmine: kümme kuuli rükkid ja niisama palju otre, 4 waffa kaeru, üks koorm heinu, üks koorm õlge, üks lammas, üks ani, kaks kana, 15 muna, kaks naela lõnga, kolm naela willu, kolm naela linu, humalaid ja üks kott. Saaremaal on see maks weel juurem ja mõisnik wõib neid nii tarwitada, kuidas aga ial tahab ja meel mõtleb.

Siiamaani kirjeldatud pilt Gestiaste elust annab meile küll õigust, Gestiaste iseäralisi õigusi järele waadata, olgu need siis ka kitsendatud õigused! Ah mis ma ütlen — õigused! Suurem osa Gesti- ja Viivimaa mõisnikka arvavad, et see, kes mitte mõisniku seisusest ei ole — ja iseäranis talupoeg, hingeline on, kellel mitte midagi õigust sügugi tarvis ei olegi. Talupoegade õigused on selwiisil võimatumad asjad ja need seadlused, mis Wene walitsetajate soovil paberi pääle on pantud, ei ole olemaski, see on: nad seisawad küll paberi pääl, aga neid ei peeta. Seadlused, mis talurahwa hääks ja kasuks ülespantud, on nagu mängupallid ja nagu üks gummiist pulk mida wijata, keerutada ja painutada võib, nagu tahetakse, sest keegi ei walwa selle üle, kas nad ka täidetud saawad. Kõik ei ole olemas, kes neid õigusi, mida rahwas waremalt saanud, warjatsiwad ja kaitseksiwad. Mõisaherrad, kes talupoegade ja Riigiwalitjuse wahel nagu läbitungimataks seinaks on, ei lase walitjust talurahwa wiletsat seisukorda näha ja mõistawad seadlusi ikka ära warjata ehk vähemalt nende mõju ja võimu kahantada. Kõigeparemad seadlused ei wõi millgi wiisil oma mõju awaldada, sest et nende täitmine ainult mõisaherrade käes seisab, nagu seda üksnes Gesti- ja Viivimaalt liig selgeste näha võib.

Täieste wõõriti arwamine on, kui ustakse, et uute Riigiwalitjuse seadluste, ukaside ja mõisnikkuse maapäewa otjuste läbi Tallinnas ja Riias Gestiaste saatust parandatud on saanud. Mõisaherradel

on tuhanded kawalused ja wigurid selged, millede abil seadluste mõju otja lõpetada wõiwad. On talupojal kaebada tarwis, siis piab ta kohtusse kaebama, kus kaebealuste kaaswennad tema kohtunikud on ja kus tal ühtegi häält ei ole, mis tema seisuse poole hoiaks. Mis selles asjas pärisorjade hääks tehtud, aga millel mingisugust hääd järeldust ei olnud, on Keiserinna Katarina II. walituse ajast pääle süündinud. Ka ei wõi sugugi tõendada, et wabameelne waim, mis uutes seadlustes walitseb, millgi wiisil pärisorjuse kergenduse pääle wõiks mõjuda. Kodufaristuse nime all tehtakse koguni kõiksuguseid hirmsaid ja halastamata tegusid ja sellewastu ei ole mingit sugust abi, niikaua kui ihumuhtlustel õigust on terwist rikkuda ehk elule kardetawaks saada. — Wiimane maapäewa otsus aastal 1785 pidi talupoegade olekut mõisnikkude kõrwal lähemalt äramäärama ja kindlaks seadma; ka oli Keiserinna Katarina mõisniku kogule Peterburist ette pannud, et talupoegade koormatuse kergendataks; see olla, nii üteldi, tema soov ja tahtmine, et selles üleiildised käsud wälja antaks. Aga järgmisel aastal juri Keiserinna ja tema soovidest ja tahtmisest ei tulnud muud wälja, kui et mõisniku kogu pisut hirmu oma tegewuse üle tundma hakkas.

Kindlusteta õigused, mida mõisniku kogu häda-sunnil, Riigiwalituse pääletungimiste mõjul wõimaliku kitsendustega wälja andis, on wiimse maa-päewa otsuse järele järgmised:

1. „Talupoja warandust ei wõi keegi tema käest

ära wõtta." Kuidas pidi sarnasel maal lugu olema, kus niijugune seaduse tegemine tarwiline on! Sellejärele otsustades ei olnud Gestlasel enne selle seadluse wäljaandmist mingit warandust, ka siis mitte, kui ta oma maksud ja kohused ära õiendas, Ah, ei, kõik oli herra jagu, ta wõis tema maad omale wõtta, wõis teda ta urtsikust wälja ajada, kui tah-
tis, wõis mõlemaid teisele ära anda ehk müüa. Nüüd aga piab tal ühekorraga waranduse õigus olema ja keegi ei tohi seda rikkuda. See asi oleks kõik wäga ilus, kui elutarkus selle wastu ei räägiks. Ma elasin 12 aastat selle rahwa seas ja peaaegu igal nädalal olin mina tunnistajaks, et talupojalt ta warandus ja omandus ära rööwiti, ning teda ühe kõlbmata maatüki pääle elama pandi. Aga ometi nüüd ei ole mõisnikul ilma põhjuseta luba seda teha. Kas on siis nüüd mõisnikude wägiwaldne talupo-
gade rööwimise aeg möödas? Jah, paberi pääl küll, aga paraku, — ta ei ole talurahwa seisukorras mitte midagi parandanud ega muutnud. Meilt ei wõeta nüüd mitte enam põhjuseta, waid mitmel põhjusel nende omandus ära. Põhjusteid selleks wõib üle-
liigse koormatuse läbi kergeste leida. Mõisnikku-
dele on waba woli jäetud, rahwale niipalju mak-
sused ja koormatusi pääle panna, kui palju aga iga-
nes soowiwad. Paljud matawad sellepärast ka oma
sula raha ahnete ja werejänuliste herrade eest maa
sisse maha. Mis aitab siin siis seadlus, et talupojalt
keegi tema warandust wõtta ei wõi, kuna ometi
maksude suurus ei ole äramääratud? Sellejärele ei

ole siis Gesslastel ikka weel mitte mingisugust omaduse õigust, ehk tal seda küll Riigivalitsuse teades piab olema.

2, Mõisnikudel pärisorjade ihumihitluse asjus piirid panna, mille üle nad mitte astuda ei tohi. Pisukesti süüdiõid tuleb 30 piitsa hoobiga karistada ja suuremaid näituseks, sõnakuulmata olekut. väikesel wargust jne. kõigerohkemalt 10-ne paari witsstega nuhelda ja iga paari witsstele tuleb kolm lööki arwata." —

Kas sarnaseid seadlusi niisugustele inimestele teha, kes muidugi juba kõige metsalijemal ja hirmsamal wiisil rõhutatud saawad? Kõigewähema eeskirjast eest nuheldi Gesslasti kahe kümmene paari witsstega ja iga paariga ei löödud mitte kolm korda, nagu seadus määrab, waid sellega pekseti niikaua, kuni witsast paljas wars (tüwi) järele jäi ja kuni peksetawalt nahk ja liha maha langesiwad. — See seadlus anti juba 1765 aastal wälja ja uuendati wiimse maapäewa pääl uuesti. Mis see aitab? Rodufaristuse nime all kestawad ikka weel toored ja metsikud teod endisel wiisil edasi. Ja kas siis piits terwisele vähem kahjulik on kui wits? Temaga wõib weel rohkem kahju teha kui wiimasega. Üks baron von Ue . . . U, las kis üht inimest, kes ette waatamata oleku läbi üht kuuri oli põlema minna lastnud, nii hirmsal wiisil witsstega üle ja üle weriseks peksta, et ta suri. — Raptén von B . . . h. f wõttis Pärnumaal ühest pulmast osa ja leidis jään pruudi omale nii meeltmööda olema, et ta kahele

oma teenijatele kohe käsku andis, et need pruudi selle auurikkumiseks tema kätte tootšiwad. Saadikuid aeti aga pulmaliste poolt wemmaldega tagasi. Ta saatis siis omale käepärast olemast battaljonist neli meest sinna, kōwa käsuga, pruuti wägiwaldselt tema kätte tuua. Et nende käsi aga paremine ei käinud, saatis ta kaheksa meest kas pruuti ehk selle isa oma kätte tooma. Need tõiwad pruudi isa tema juurde. Hirmus inimese näoline metsaline nõudis niid wanakeselt, et see oma tütre üheks ööks tema juurde lubaks — ja kui see seda lubada ei tahtnud, laskis ta wanakesele 100 kēpihoopi anda, nii et wanakene meeletumalt maha langes. Asi jäi kōhtu poolt ülekuulamata. Waadake sõbrad, see on Gestimaa talupoegade nuhtluse kergendamine! — Major B I, kes oma halastamata meele läbi mitmele inimesele otša pääle on teinud ja wangiwõtmise kartusel ära põgenes, tuli Baidesse. Aga siit oleks teda kindral-kuberner von Brown'i tabamise käsul kinniwõetud, kui tale sellest mitte poleks ette teadust antud. Ruhluseks kaotas ta oma mõistate üle walitsemise õiguise ja anti see õigus tema naese kätte. — Üks proua von Drennik laskis oma mõisa tüdrukutele, kui need lõnga mitte küllalt peenikeselt ei olnud kētranud, linu ümber sõrme mäsšida ja põlema pista. Kui nad siis haawatud sõrmedega peenemat lõnga ei wõinud kēdrata, kui enne, nuheldi neid hirmsal kombel weriseks ja pääle selle piinati neid ka weel näljaga. Nii jääb nendanimetatud kodufaristus ikka abinõuks,

mis igašuguste metsalise tegudele ukseid ja aknad lahti teeb. Mõisnikkudel ei olnud selle seadluse tegemise juures vähematki nõu talupoegade olekut fergendada. Nastal 1793 kaebati üht mõisnikku oma metsalise walitsuse ja halastamata meele pärast kohtusse. Kohtud leidsiwad kaebtuse põhjendatud olema ja mõisnik sai selle eest — ühe sala-manitsuse wõi ahwarduse. Talupoegade adwokad wiiti üle piiri (wangi), sest see oli kohtu ees ütelnud, et pärisorjus mitte loomulik ei olla, waid et see wiltsjate seadluste põhjusel elule olla tekinud. Kui sagedaste saamad wooruslikud talutüdrukud werisjeks peksetud, kui nad endid mitte oma rõhujate lihahimu ohwriks ei anna! Kas see ka talurahwa nuhtluse fergendamine on? Oh teie werejänulesed mõisnikud! Kuidas wõite kord oma tegusid selle kohtuniku ees wabandada, kellele kord oma metsalise tegudest aru piate andma! Jsegi piinamist arwatakse kodufaristuse nime alla. Keda mõnda kuritööd arwatakse teinud olema, seda peksetakse ja piinatakse niikaua, kuni ta ennast süidlasjeks tunnistab. Kui ta seda teinud on ehk mitte — seda ei küsita. Urwan nüid, et neist näitustest selle seadluse punkti kohta küllalt on. Nüid läheme ühe tõise seaduse punkti juurde.

3. „Tulewikus ei pea enam ükski inimene üle piiri äramüitud ehk awaliste turude pääl enam-pakkumise teel ära antud saama. Jseäraniš ei tohi abielu sarnase müimise läbi lahutatud saada.“

Sellest seadlusest hoolimata olen ma kümme

forda tunnistajaks olnud, et Geshlasi Wene-
laste sekk ära müiti. Muidu müiti talupoegi awa-
liste turgude ehk oksjonite pääl ära. Eht see küll
aastal 1765 ära on keeldud, siisgi ei ole pääas-
jas ometi midagi muutunud, sest igas Tallinna ja
Kiia nädalalehe numbris leitakse weel, et inimesi
üksikult ja perekonna wiisil, nagu loome müia, pa-
tutakse. Wiimisel maapäewa otsusel on jällegi üks
samm selle auutuma inimese müümise wastu astu-
tud ja selleläbi, et ainult kõlbmata ja kahjulikud
inimesed, mida ka nende enda kaaswennad tõeks on
tunnistanud, igaihele äramüitud tohiwad saada.
Sellwiisil ei lahutada küll enam abielusid, aga
ometi kistakse wanematelt lapsed, õdedelt wennad,
et neid Wene kasupüüdjatele ja wabrikantidele ära
müia. Kroonumõisate talupoegadel on selle wastu
palju paremad õigused olemas. Neid ei tohi ialgi
äramüitud saada ja selle käsu täitmist pannakse te-
rawalt tähele, aga waeste pärismõisete talupoegade
kätte ei anna keegi seda õigust. Weel aastal 1790
nägin ma Halliku mõisas kolm meest, keda juba
enne warguse pärast mitukorda wiststega oli nuhel-
dud, Pärnusse, ja aastal 1794 seitse meest Siberi
Nertschinskisse asujateks ära müüdama.

4. „Piab teoorjus selgemalt ära määratud ja
kindlad tööpäewad seata, mille järele mõisaherra
mitte oma hääksarwamist mööda talupoega töötada
lasta ei tohi.“

Uga sarnane seadlus on ju pääle sada aastat
nii nimetatud wakuraamatutes maksaw olnud. Kas

jelleepärašt mõisatöödel ja maksudel omad piirid on? Meie oleme näinud kui palju ruumi vägiwald ka jelles asjas leiab. Mitmel ja mitmel wiisil saawad sellest seadlusest hoolimata kõik tööd omawoliga suurendatud, maksud kahekordselt nõutud jne. Kõigeuueim maapäewa otsus on küll ütelnud, mis sündima peab, aga kuna üks herra seda seadlust piab, astuwad sellekõrwal kümme temast üle. Nii ei ole ka sellel seadluse punktil mingit mõju.

5. „Piab talupojal waba woli olema, ülekohustuste nõudmiste ja liig suurte rõhumiste all häda-
korral põhjendatud näitustega oma herra wastu kohtus kaebdust tõsta.“

Wõi nüüd on talupojal ometi kord õigus ja luba oma mõisaherra pääle kaebada tohtida. Oh tal oli see luba juba 1765 aastast saadik, aga ta ei wõinud ega tohtinud seda ometi mitte tarwitada! Ja kuidas võib sellel seadlusel mingit mõju olla, kui siiski mõisnikul waba woli on, kaebajaid ära müia? Millwiisil võib ehk tohib talupoeg jarnasel seisukorral mõisniku pääle kaebada? Urwa on ette tulnud, kus talupojad enda ülekohustuste rõhumiste wastu kohtudes on abi otsinud, sest nad teadwad, et nad ialgi säält õigust ei saa, waid selle julguse eest mõisas koguni weel peksta saawad „Teie soowite wägisi talurahwa adwokatiks hakata,“ ütles mulle kord baron von Clot, kui ma ühe päris orja eest seisin, kellega ülekohtusel kombel ümber käiti. Kohtutes ei olnud adwokatidel ega sekretäridel parem lugu. Mis aitab siis waeje Gesti-

lasele see luba kaitset otsida, mis aitab talle see vilets õigus, selle aastajaja häbi ja teotus, kui nende üdiimejate wägem seltskond seda, kui ta nende ärajooksimis juureks kunitööks seletab ja piab? Sellepärast ongi neile see wanaõna tekkunud, mida nad selle kohta tarwitawad, kes mõisniku päale kohtusse kaebduft on tõstnud: „Ta läks omale witsu tooma.“ Ja tõeste tean ma kordasi, kus talupoegade kaebdused kohtus mitte üksnes tagasi ei lüfatud, waid neid selle eest ka weel hirmjal kombel wits- tega nuhelti. Nii on siis see seadlus ennem kah- juks kui kasuks.

6. „Abielu himuliste abielusse astumine ei pea mitte mõisafafste waheletulemise läbi rifutud faama.“

Ka seda seadlufst ei jäta mõisnikkude wägi- waldne rõhumine rikkumata. On herrafid, kes ta- lupoegadele ette kirjutawad, misfugufe tüdrukuga ta abielusse peab astuma, ja kui talupoeg fellega rahul ei ole, siis peab wits ja piits mõisafafsu oma eesmärgile aitama. Wanemate hää ei makfa felles afjas midagi, waid mõisafherra armuline aga mitte hää tahtmine. Et rahwafst oma mõisafates enam- dada, foomiwad seda palju, jah, fummiwad foguni, et noored mehed endale wõõrafstest mõisafdest (wal- dadest) naefed wõtma peawad. Aga need herrad feelawad jälle seda, kui nende tüdrukud tõife walla nooremehega abielusse astuda püiawad. Sellegi- pärafst ei tohi abielusse astumifed feelatud faada ja ülemalt poolt anti paljude kaebduste päale teada,

et üksgi mõisaherra peigmehele mõrsjat feelata ei tohi. Naese ihaldaja kaebab oma herra toetamisel mõera mõisaherra pääle, sest et ta selle mõimuse all ei seisä, keda ta pahandanud. Sunnib teda aga tema oma herra kellegiga abielusse astuma, siis waitib ta, sest et tema ja ta naene kõik oma eluaja tema piitsa all peavad elama. P 1

oli üks mõisniku kodukoormeister, kes niisamasugune toores metsaline oli, nagu ta mõisaherragi, ühe mõisatüdrukut ära effitanud ja tunnistas seda mõisnikule ülesse. Wiimne ei pannud seda asja sugugi imeks ega tunnistanud kõlbmataks, waid ütles: „Küllap selle asjaga õigeks saame,“ ning lastis filmapilt ühe noore mehe oma ette tulla ja pani tale kaks tingimist ette, kas tahab ta tähendatud tüdrukut ühes kahe lehmaga naiseks wõtta, ehk ta saab 10 paari witsu sellesama paiga pääl. Wiidugi wõttis noormees ennem tüdrukut omales naiseks kui et peksu oleks kannatanud. Tihti tuleb ette, et noormees, just niisuguse tüdrukut naieseks peab wõtma, keda mõisaherra enne ära rikkunud on. See loomuwastaline tegewus on kõike armastuse tundmist talupodgade südamest kaotanud. Talupoeg ei tea ilust wähematgi, waid on rahul, kui aga naene hästi tööd teeb. Sellepärast ütlewad ka mõisaherrad: „Ah mis teab talupoeg ka armastusest, kui ta omales tööka naese wõtab, sellest on talle küllalt.“ Armas Jumal. Teie kõrgeste sündinud rõhujad! Teie olete Gesslastelt kõik nende paremad tundmused alla wõtnud ka armastuse tundmusest.

mis ometigi kõige rõhutumal orjal waba peats olema ei ole teie puutumata jätnud!

7. „Talupojal on õigus oma herra käest kewadel seemne- ja leiawilja oma toetamiseks nõuda.“

Sellest seadlusest nähakse, et ta palju enam herrade kui orjade kasuks on tehtud. Kuidas peatsiwad põllud haritud, talupojad süia saama, kui neil seemne wilja ega ka leiba ei oleks! Mõisnikud laenawad neile ka küll suuremalt osalt wilja, aga nad nõuawad suuri kasumaksusid ja päälegi on see ju nende südametsoow, et talupojad nendega igawesed wõlglasted peatsiwad olema. Meie oleme seda juba ülemal pool nimetanud. Mis ütleb mõistlik lugeja jamaise seadluse kohta?

8. „Kardetawates, ißeäranis külgehaakawates haigustes on maakonna- ja haawaarstid kohustatud, talupoegadele abi muretsema.“

1783 aastast saadik on igasse maakonda üks arst ja kaks haawaarsti ametisse saetud, kes talurahwa terwise hoidmise eest peawad hoolitsema. Kui nüüd waesed pärisorjad ka niisama palju maksiswad, nagu mõisaherradgi, siiski on nende terwise hoolitsemine halenaljakas. Talupoja haigusest toob tohtrile keegi käsijalg sõnumid ja selle umbse teatuse pääle peab ta rohtu kirjutama. Aga kui kümne kuni 15 penikoorma kaugusele arsti järele peab mindama ja teda kodus ei ole — eks siis wõi selle aja sees haigeid inimesi perekondade kaupa ära surra. Tohtri abi on sellepärast Gestimaa ainult rikastele ja ega siis imeks panna ei ole, et

Geistlane jõolapuhujate, nõidade ja tarkade käest oma haiguse vastu abi otsima läheb!

Niijugune on see vilets seadluse kogu, mida Geistlaste õiguste laiendamiseks ja parema käekäigi hääks on valmistatud. Kui neid seaduse punktisid rohkem peaks olema, siis nimetagu seda mulle. Niikaua kui Geistlased mõisnikkude rõhumiise all seisawad, on kõik waewa nägemised ilmaasjata, mida Geistlaste käekäigi parandamiseks ette võetakse. Saaksivad talupojad wabadust ja Keiserlistes kohtudes juuremaid õigusi, arwatakse neid rahwause liikmeteks ja niisamasugusteks riigialamateks, nagu mõisnikkudgi on, siis ei oleks niijuguised seadlusi enam tarwiski, mis nende omadust ja nende lojusena müümist kaitsema peab.

Sarnaste wiletsate seadluste ning hirmsa rõhumiise põhjusel ei ole sugugi imeks panna, kui talupojad mitukorda katsumud on, wabadust, seda kõigekallimat warandust, mis ialgi olla võib, kätte saada, Geistlased ja Lätlased püüawad igal parajal silmapilgul orjust oma kaelast ära raputada ja endist wabadust kätte saada. Uuem ajalugu on rikas näitustest et isegi kõigemetsikuma ja toorema rahwa südamel wabaduse püüdmise elule on ärkanud. Tõsi on, et kui Geistlased häkisel wabaks saaksivad, mõisnikkudel nende wiha all õlpu ei oleks; aga seda ei oleks tarwiski häkki muretsema, waid pikkamisi samm sammult. Mõisnikkude wastus sellele, kes Geistlaste wabastamisest juhtub kõnelema, on järgmine: „Geistlased ei ole mitte wabadusele küpsed, neile oleks

juureks õnnetuseks, kui neil herrasid ei oleks, kes nende eest muretseswad.“ Aga see on paljas tühine sõnade kõlin, ilma išeäralise tähenduseta, kate, mille alla mõisnikud oma toorest ja halastamata walitsemise wõimu warjata tahawad. Sellega tahawad nad näidata, nagu oleks neil pärisorjade hää käekäigi kohta isalik hool ja mure; nagu Gestlastel mitte küllalt mõistust ei oleks, kodanlist wabadust tarwitada. Kas siis orja-põli neile õnneks on? Meie oleme juba eespool näinud, kuidas selle õn- nega lugu on. Esiteks on nad Gestlasi loomadega ühte liiki seadnud ja nüüd tõendawad nad, et nad wabaduse tarbeks kõlbmatad olla. Oh ei! Nii sü- gawale ei ole Gestlased ja Lätlased ammugi weel mitte langenud, nagu palju Ungria ja Böömimaa pärisorje, kes Joosep II poolt pakutud wabadust tagasi lükkasiwad ja wägiwalselt wabaelule pidi- wad sunnitud jaama. Mõisnikud on neile ainult jeda püiidmist (wabaduse püiidmist) ainult wäga raskest, wõimatumaks teinud. Paljud katsed, mida nad selle kalli waranduse kättesaamiseks teinud, sagedad mässud ja ära jooksmised on kindlaks tun- nistuseks, kui sügawale wabaduse ihaldamise juur- neis on tunginud. Mässamise waimu on Gestlaste seas weel küll ja küll leida, millest ma aga ruumi puuduse pärast õige täielist ja selget pilti ei wõi anda. Riipea kui Gestlased mingit lootust ehk kii- ret wabaks-jaamiseks omandawad, hakkawad nad kohe mõisaherradele wastu. Sarnast püiidmist tuli išeäranis aastal 1788 ette, uue pääraha pääle-

panemise ajal, mille läbi nad endid täieste mõisnikkude ifte alt lahti pääsnud arvasiwad olema. Nüi oli aga paljalt wõõriti arusaamise põhjusel tekkinud, sest talupojad arvasiwad, et nad nüüd ühe kindla pääraha maksmise läbi kroonule, Keiserlisteks alamateks on saanud — ja orjuse ning seega mõisnikkude wõimuse alt täieste pääsenud. Märatsemise ja mõne piiblisalmi wõõriti jelletamise põhjusel, mida mõned talupojad laiali laotasiwad, nagu oleks nüüd pärisorjus otjalõppenud ja iga kristlane olla waba inimene — sai kisa ja kära ifka juuremaks. Neil oli warsti palju järeleijaid ja asi oleks peagi hirmjaks mäsjuks muutnud, kui selle wastu juba mitte aegjaste sammused poleks astunud. Juba oli, kui neid mitte mitmekordse tungiwa nõudmise pääle wabaks lasta ei tahetud, üle maa tumetat segadust ja käärimist tunda. Jaanipäew on, nagu wiist iga lugeja teab, Gestrastele juur pidupäew, mida nad mõnesuguste löbustustega pühitsewad. Arwati, et rahutumad seda päewa enda mäsjamise pääle algamise päewaks oliwad määranud, mil nad kõiki Sakslasi äratappa tahtsiwad. Nad kogusiwad jagedaste salgataupa kofku ja ähwardasiwad ning teotasiwad mõisaherrafid. Paar kompaniit sõjawäge saadeti rahu allal hoidma ja need pidiwad terawaste rahutumate üle walwama. Jaanipäewa pühitsemine teelati mäsju kartuse pärast ära, nii et nad mäsju algamiseks parajat filmapilkku ei wõinud leida. Kui rahu jälle jalale oli seatud, ei tahtnud ükski mõisnik tunnistada, et

tema mõisas keegi rahutu oli olnud, ehk küll selgesti teati, et paljud mõisaherrad Jaani päevaks oma mõisatest jalaja linna olivad põgenenud. Selle sündmuse juures ei kaotanud ükski mõisnik oma elu, ainult mõned talupojad maha arvatud, kes sõjaväe jalkadele vastu panema olivad hakanud. Kui kõik möödas oli, otjiti mässjunduliste ninamehed ülesse ja mõisteti neid päale walju ihunuhtluse Siberi, osalt sunnitööle, osalt lagedamate kohtade päale elama. (Wist asunikfudeks). Sellegi pärast ei tahtnud talupojad mõnes mõisas pääraha mitte enam mõisaherrale, waid Keiserlistes kohtudesse ära maksta, seepärast, et neil mõisnikkudega midagi tegemist ei oleks ja nad enda õigust ei kaotaks. Eks ole see asi tunnistuseks, et Gesticlased wabaduse jaoks küllalt tüpsed on? Wististe oleksiwad mõisnikkudest sel korral paljud oma elu kaotanud, kui sõjaväge mitte täepärast ei oleks olnud.

Nii lõpetab raamatu ees otjas nimetatud Sakslane oma kirjja ning tõendab lõpetks, et ta seda kindla tõe põhjal on püüdnud kirjutada. Ta ütleb neid ise oma filmaga näinud, ise teada saanud ja ise ülestähendanud olema. Et ta tõtt kõneleb, seda mõib iaa warem Gesticlane, kes maal elanud, tõeks

tunnistada. Lugeja on siit raamatust omale wististe kaunis selge pildi meie esiwanemate elust saanud ja saab nüid ehk mõnegi asja pääle tõise prilli läbi waatama, kui seniajani.

Wististe ei saa lugeja ka oma auusaid, (aga wäga õnnetumaid) esiwanemaid, kelledest see raamat jutustab, mitte põlgama, waid auukartuses neid mälestama ja nende hirmjast saatusest kaastundes südameliselt osawõttma. Ta saab nende kangelaste pääle uhke olema, kes kõigeraskemat risti, mis siin kurjas ilmas iganes olla wõib, ilma mingi süita on kannatama pidanud; kes kõigehirmjamaast orjapõlwest end auusaste on läbi wõidelnud, siiski weel ellu ja iserahwaks jäänud — ning mis weel kõigekallim — ka weel terve, tugewa ja tegewa, tööka ja waimurikka järeltulewa suu on sigitanud, meid, nende lapsi — nüidist tublit Eesti rahwast! Nii kaugele kui inimesesuu ajalugu ulatab, ei ole sarnast wägilase wastupidamise jõudu ja püha kannataja juurus ialgi enne maailmas nähtud, nagu meie siwikindlad esiwanemad seda oma otsata pikal orjaajal maailmale awaldanud on. Sa piirita pikk neetud orjaaeg, Eestirahwa imestamisewääriline eluwisadus on sinust wõitu saanud ja samub nüid üle sinu haisewa haura mehise julguse ja rõõmsa lootega

tundmata tulewifule vastu, wahwaste wabaduse ja walguise poole!

Magu lugeja teab, on auusameelne Dr. Petri seda kirjeldust jelleaegse Wene riigi abitantlerile pühendanud, kes Ündsa Keisri Aleksandri I minis-ter ja usalduse mees oli; Seepärast wõime julgeste otjustada, et see wägew kirjeldus ka nimetatud Keis-rile tutawaks sai ja siis wististe ka suurepäraliselt Gestirahwa wabaduse pääle mõjunud on. Ja nüüd on meil ka arusaadaw, mis pärast see suur Wa-bastaja just Gestimaad kõigeennem on wabastanud. Sellest järgneb, et Dr. Petri kõigeesimese suure sammu Gestimaa wabaduses on astunud. Ta on esimese sihi meie pimadast orjapõlwe põlisest laanest läbi raijunud wabaduse ja walguise riigi poole. Ja misjugune palaw inimese- ja õiguse-armastus, suur-meel, painumata õiglus paistwad ta kirjelduses igast sõnast wälja, Teda on selle suure kardetawd töö pääle tõeste tõsine Kristiust waimustanud ja julgus-tanud. Misjugune kangelase meel wõib aimult tõsi-sel Kristiinimesel olla!

Tuttaw on, et ka auus Dr. Merkel oma tuli-sed kirjatööd Balti orjapõlwe vastu eelnimetatud Baltimaa wabastajale Keisrile on pühendanud ja

nimelt ka oma väga haleda, liigutawa, waimu- ja luulerikka jutu „Wanem Jumanta“ ja nendega meie wabastuseks palju rasket eeltööd teinud ja selleks kõiki paremaid wõinumehi waimustanud on. Seda väga suurt waewa, mida need suuremeelsed mehed meie hääks näinud ja kõiki seda tagasi-
samist, õelust, teutust ja põlgtust, mis nad selle oma mehise töö eest tagurpidiste poolt on kannatama pidanud, tasugu neil Jumal taewas mitme miljoni-
wõrra ja õnnistagu nende järeltulejaid tuhatkordselt, kui neid ehk weel olemas on! Jäägu nende kahe aumehe mälestus unustamataks ja Gesslastele igaweste kalliks!

Olgu see raamat meile õigeks mõõdupuuks Gesslaste elule saja aasta eest ja nüüd. Ta õpetagu meid suurte Wene keisrite suuri hääteguksid ja isalikku heldust kalliks pidama ja neid kustumata, tänu-
likul meelel, truus Gesti südames kandma. Ta tihutagu meid ka suurt suuremeelsest Wene rahwast armastama ja auustama, kelle õiglased painumata
pojad meid elu parandustes unustamata Wene Keisrite kaastegelased ja käsutäitjad on olnud. Need auusad Wene mehed on palju enam meie eest wä-
gewate waenlaste wastu wõidelnud ja palehigis meie kasuks töötanud, kui meie rahwas sellest teab

ja arusaada jõuab, sest nüüd ei wõi meie seda veel täielikumalt avaldada. Aga küllap see nende auus töö edespidi meie rahwale ka tuttavaks saab.

Jah, Suguwend!

Mis me' eluõnneks olnud,
On kõik Keisri armust tulnud.

Wäljaandja.

